

ANADOLU İNANÇLARIN BEŞİĞİ

Hazırlayan: TÜRSAB Ar-Ge Departmanı / Mayıs 2006

Turizmin en önemli niş pazarlarından birisi olan kabul edilen inanç turizminde büyük bir potansiyeli olan Türkiye, küresel merak ve ilginin gittikçe arttığı bu alanda her geçen gün daha fazla dikkat çekiyor. Bu tezi Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Yabancı Ziyaretçiler Çıkış Anket'i de doğruluyor. 2005 yılı anket sonuçları bir önceki yıllara karşılaştırıldığında Türkiye'ye dini maksatlarla gelen yabancı ziyaretçi sayısının yüzde 75 oranında arttığı ve anket kapsamındaki diğer geliş nedenleri arasında açık arayla en hızlı artan segment olduğu ortaya çıkıyor.

TÜİK'in 2005 yılındaki anket sonuçları 2001 yılındaki anket sonuçlarıyla karşılaştırıldığında ise daha çarpıcı sonuçlarla karşılaşıyoruz. Bu sonuçlara göre, 2001'den 2005 yılına Türkiye'nin yabancı ziyaretçi sayısı yüzde 82,7 oranında artarken, dini maksatlarla gelen yabancıların oranı yüzde 245 oranında arttı ve bu dönemde de yine açık arayla en hızlı artan geliş nedeni oldu.

TÜİK'in yabancı ziyaretçiler anketine göre Türkiye'ye 2005 yılında dini maksatlarla 106 bin ziyaretçi geldi ve bu maksatla gelen ziyaretçi sayısı 2004 üzerinden yüzde 75 oranında arttı. Aynı anket sonuçları, Türkiye'ye gelen her 1000 yabancı ziyaretçiden yaklaşık 6'sının dini maksatlarla geldiğini ortaya koyuyor. Türkiye'ye dini maksatlarla gelen yabancıların yüzde 69'u organize turları tercih ediyor. Bu oran, Türkiye'ye dini amaçlarla gelenlerin tatil amacıyla gelenlerden sonra organize turların kullanımına en çok rağbet eden kesim olduğunu gösteriyor.

Bulgaristan Dini Ziyaretlerde Başlı Çekiyor

TÜİK Yabancı Ziyaretçi Anketi sonuçlarına göre 2005 yılında Türkiye'ye dini maksatlarla gelen ziyaretçi sayısı içinde Bulgaristan 32 bine yaklaşan ziyaretçi sayısı ile ilk sırada yer alırken, onu 10 bin 611 kişi ile Yunanistan izliyor. İngiltere ise 6 bin kişi ile üçüncü sırada yer alıyor.

Milliyetler içinde geliş nedeni olarak dini inançlarını gösterenlerin başında ise Güney Koreliler geliyor. Türkiye'ye bu ülkeden gelen her on kişiden yaklaşık 1'i (%9,3) bu nedenle geldiğini belirtiyor. Güney Korelileri Yunanlılar yüzde 2.4 ve Bulgarlar da yüzde 2 oranla takip ediyor.

Dini amaçlarla en çok gelen milliyetler			Kültürel amaçlarla en çok gelen milliyetler		
2005	Sayı	Pay %	2005	Sayı	Pay %
Bulgaristan	31 881	29,88	Almanya	301 598	23,02
Yunanistan	10 611	9,94	İngiltere	105 981	8,09
İngiltere	6 046	5,67	Hollanda	102 199	7,80
Almanya	5 941	5,57	Fransa	93 486	7,14
Gürcistan	2 864	2,68	Belçika	53 885	4,11
Fransa	2 349	2,20	Yunanistan	48 846	3,73
Rusya	2 133	2,00	Bulgaristan	35 485	2,71
Diğer	44 685	41,88	Diğer	568 602	43,40
Toplam	106 710	100	Toplam	1 310 082	100,00

Kaynak: TÜİK

Neden inanç turizmi

İslam dünyasının yüzlerce yıl yönetildiği, erken Hristiyanlık döneminin pek çok önemli safhasının yaşandığı, inançlarından dolayı buldukları coğrafyalardan göçe zorlanan Musevilere sığınak olmuş bir ülke olan Türkiye inanç turizminin zirve destinasyonları arasına girebilecek kaynaklara sahip.

Bu kaynaklar arasında İslam dünyasının kutsal emanetleri, bugünkü Hristiyanlığın temellerinin atıldığı İznik Aya Sophia Kilisesi, Hz. İsa'nın Hristiyanlığı yaymasında önemli rol oynayan mesajlarının ulaştığı "yedi kiliseler" ve İsa'nın havarilerinin Hristiyanlığı yayma faaliyetlerinde önemli roller oynayan Tarsus'daki Aziz Paul ve Hatay'daki Aziz Pier kiliseleri bulunuyor.

Noel Tatilleri Önemli Bir Potansiyel Olabilir

Türkiye'nin yılbaşı kutlamaları pazarında özellikle de Aziz Nikolas'ın Türkiye'de yaşamış olmasını da dikkate alarak doğru tanıtım politikaları ile önemli bir potansiyeli olduğuna inanılıyor.

Özellikle Noel tatillerinde İstanbul, Antalya, Hatay gibi bazı illerimize olan ilginin son yıllarda arttığı hissediliyor.

Hristiyanlığın yayılmasında büyük rolü olan Aziz Yuhanna'nın doğduğu yer olan ve dünyanın ilk kiliselerinden biri konumundaki Aziz Piyer Kilisesine sahip Hatay Vatikan tarafından hac yeri olarak ilan edilmiş. Noel dönemi çok hareketli geçen ildeki kiliselerde bu kiliselerin davetlerine icabet ederek gelen çok sayıda yabancı turist, düzenlenen ayin ve yortulara katılıyorlar.

2004 ve 2005 yıllarında bu ilimizin toplam yabancı ziyaretçi sayısı içindeki payı yüzde 0,9 ve yüzde 1,3 iken bu oranların 2004 yılının Aralık ayında yüzde 1,5'e ve 2005 yılı aralık ayında da yüzde 2,6'ya çıkması da bu gelişmeleri doğruluyor.

Aziz Nikolas'ın ya da diğer adıyla Noel Baba'nın yaşadığı yer olan Demre son yıllarda özellikle de Rus Ortodokslarının artan ilgisine mazhar oluyor. Burada gerçekleştirilen Aziz Nikolas Festivali ve Noel ayinlerine başta Rusya vatandaşları olmak üzere binlerce yabancı katılıyor.

Aziz Nikolas Rus Ortodoks kilisesi açısından çok önemli bir aziz. Rusya'nın koruyucu azizlerinden biri olarak görülüyor ve Hristiyan Ruslar bu Aziz'e büyük önem veriyorlar. Bu nedenle, Demre'ye yönelik Rus turistlerin ilgisi zamanla daha da artacağı tahmin ediliyor.

Tarsus da Hac yeri

Hristiyan dünyası için bir büyük önem taşıyan bir diğer ilimiz de Mersin. İsa Peygamber'in 12 havarisinden biri olan Aziz Paul, Tarsus ilçesinde doğmuş. Aziz Paul'un Tarsus'ta bulunan evi ve kuyusu Vatikan tarafından "hac yeri" ilan edilmiş. Silifke'de yer alan ve erken Hristiyanlık döneminde hac yeri olarak kabul edilen Tarsus Eshab-ı Kehf Mağarası da bu mirasa eklendiğinde inanç turizmi açısından önemli bir potansiyel ortaya çıkıyor.

İlçenin inanç tarihi ve turizmi açısından bunca önemine rağmen Aziz Paul Kilisesi Müzesi'nin ibadete açık olmaması inanç turizmi açısından önemli bir problem. Mersin

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün Kilisenin ibadete açılması yönünde girişimi bulunuyor.

1992-93 yıllarında Aziz Paul Kilisesi'nde Vatikan tarafından "Aziz Paul Sempozyumu ve Ayini" düzenlenmiş.

Hıristiyanlar, Aziz Paul Anıt Müzesi'ni düzenli olarak hac amaçlı olarak ziyaret ediyorlar. 2004 yılında bu müzeler yaklaşık 10 bin yabancı ziyaretçi tarafından ziyaret edilirken, 2005 yılında ziyaret edenlerin sayısı 16 bine çıkmış.

Tarsus'un 12 km. kuzeyinde, Ulaş Köyü yakınında bulunan Eshab-ı Kehf Mağarası da Müslüman ve Hıristiyanlarca kutsal sayılıyor. Bu mağaranın oldukça etkileyici bir öyküsü de var: Çoktanrılı dönemde, tek Tanrıya inandıkları için eziyet edilmekten kaçan Hıristiyan dinine mensup yedi gencin (Yemliha, Mekseline, Mislina, Mernuş, Sazenuş, Debrenuş ve Kefeştetayuş), köpekleriyle birlikte bu mağaraya saklandıkları ve mucizevi bir şekilde taş kesilip 300 yıl uykuya daldıkları söyleniyor. Uyandıklarında içlerinden birisi yiyecek almak için kente gider ve yakalanır. Yakalayan onunla birlikte mağaraya geldiğinde yedi yavru kuşun tünediği bir yuvadan başka bir şey görmemiştir. Bu nedenle, burası "yedi uyurlar mağarası" olarak da adlandırılır.

Yedi Kiliseler

Hıristiyanlığın yasak olduğu dönemlerde, Hıristiyanların toplanıp gizlice ibadet ettikleri ve İncil'in St John'un kaleme aldığı Revelation bölümünde sözü edilen 7 kilise Ege'de bulunmaktadır. Revelation'u yazdığı sırada Patmos adasında sürgünde olan St. John İncil'in bu bölümünü yazdıktan sonra bu kentlerdeki hristiyan cemaatlere göndemiştir. Zaten kendisine gelen vahiyde bunu yapması istenmektedir. Bu kentler Efes, Symrna, Pergamon, Philedelphia, Laodicea, Thyatira ve Sardis'tir.

- (1) Ephesus (Revelation 2:1-7 (Selçuk, İzmir)
- (2) Smyrna (Revelation 2:8-11) (İzmir)
- (3) Pergamum (Revelation 2:12-17), (Bergama, İzmir)
- (4) Thyatira (Revelation 2:18-29), (Akhisar, İzmir)
- (5) Sardis (Revelation 3:1-6), (Salihli, Manisa)
- (6) Philadelphia (Revelation 3:7-13), (Alaşehir, Manisa)
- (7) Laodicea (Revelation 3:14-22), (Pamukkale, Denizli)

Bu yedi kilise fiziki kilise binaları olarak algılanmamalıdır. Bu kiliseler gizli hristiyan cemaatleriydiler ve ibadet ettikleri bir kilise binaları da bulunmuyordu. Nitekim, bu cemaatlerin yaşadığı yerlerin bazılarındaki kilise binalarının ve kalıntılarının bu cemaatlerle doğrudan ilgisi yoktur ve kimisi sonradan yapılmıştır.

Efes Çifte Kiliseler (Konsül Kilisesi)

Efes'te Bizans Hamamları'nın karşısında yer alan Çifte Kiliseler'in Hıristiyanlık dünyası için son derece özel bir önemi vardır. MÖ.431 ve 438 yıllarında Konsüllerin toplandıkları Kilise 26.5 x 29.5 metre boyutlarında bir yapıdır. MS.2 yy'da Roma döneminde bir bazilikaya dönüşen yapı, Meryem Ana'ya adanmıştır. Burada yapılan 3. Konsül Toplantısı'nda Katolizmin doğma kararı alınmıştır. Kilise dünyada Hıristiyanlığın ilk yedi kilisesinden birisi olması nedeniyle bugün bile büyük önem taşımaktadır. MS. 7. yy'da kilisenin apsisinden açılan bir kapı ile ikinci bir kilise inşaa edilmiş ve böylece kiliselerin adı " Çifte Kiliseler " olarak anılmıştır. Bu yeni açılan bölüm din adamlarının ikametlerine ayrılan kısımları içerir. Meryem Ana adına sunulan ilk kilise olması nedeniyle kilise ve çevresi dini bir merkez durumundadır.

Ege'de İnanç Turizmi Çerçevesinde Ziyaret Edilebilecek Diğer Yerler

Denizli

St. Philippe Martyrion (Ottogon, Pamukkale): İsa'nın 12 havarisinden biri olan, St. Philippe adına yaptırılmış olup, Hierapolis antik kent merkezinin kuzeyinde, yüksekçe bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. St. Philippe M.S. 80 yılında ilk kez Hierapolis'e gelmiş ve Hıristiyanlığı yaymak istemiş, ancak şimdiki Martyrion'un yapıldığı yerde öldürülmüştür. M.S. IV yy.ın sonunda veya V. yy. başlarında Aziz Philippe'nin anısına Martyrion'un inşa edildiği bilinmektedir. Aziz Philippe'nin mezarının bu merkezi oda içinde olduğu tahmin edilmektedir.

Hierapolis St. Katedrali (Pamukkale): Hierapolis şehri merkezinde, Agora ile Tiyatro arasında Sütunlu Cadde'nin kuzey bitişiğinde yer almaktadır.

Kilise (Pamukkale): Hierapolis tiyatrosunun yaklaşık 150 m kuzey-doğusunda bulunan kilisenin kazısı önceki yıllarda yapılmıştır. V. yüzyıla tarihlenen kilise dikdörtgen planlıdır.

İzmir

İssa Bey Cami (Selçuk): Ayasuluk tepesinde St. Jean Bazilikası'nın batı yamacında bulunan cami, bir Selçuklu eseridir. 1375 yılında Aydınolu İsa Bey tarafından yaptırılmıştır. Yalnız beylikler için değil Batı Anadolu ve XIV. yy. içinde önemli yenilikler taşıyan bu plan, Anadolu Türk mimarisinde de ender görülen uygulamalardan biridir. Cami, Selçuklu camileri ile Osmanlı camileri arasında geçiş dönemi eseridir.

Hisar Cami (Merkez): Kemeraltı-Hisarönü meydanının ortasında 1592 yılında inşa edilen cami, İzmir'in en büyük camisidir. Tek katlı, anıtsal camilerdendir. Kesme taşlardan yaptırılmıştır. Ortasında büyük hacimli bir kubbesi, etrafında küçük kubbeler vardır. Caminin içi Osmanlı sanatının en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Birgi (Ödemiş): Ödemiş'e 9 km uzaklıktadır. Kent dokusunda Osmanlı ve Selçuklu mimarisinin seçkin örnekleri bulunmakta olup Dünya Kültür Mirası listesine alınmıştır. İmam-ı Birgivi Türbesi ve Medresesi, Darül Hadis Medresesi, Güdük Minare Mescidi, Ulu Cami ve Aydınolu Türbesi burada bulunmaktadır.

Karataş Beth İsrail Sinagogu (Merkez): Mithat Paşa Bulvarında olan Sinagog geçen yy. sonlarına özgü Viktorya stili mimarisi ile düğün törenlerine sahne olmaktadır.

Meryem Ana Evi (Selçuk): Selçuk'a dokuz kilometre uzaklıkta, 420 m yükseklikteki Bülbül Dağı üzerinde Hıristiyanlarca "Panaya Kapulu" olarak da adlandırılan kutsal yerin M.S. IV. yüzyılda inşa edildiği sanılmaktadır. Bir ocağı andıran mihrap kısmında Hz. İsa'nın altın kalbi temsil edilmektedir. Hz. İsa'nın yakalanıp çarmıha gerilişinden kısa bir süre önce annesini, arkadaşları ve havarisi olan St. Jean'a teslim etmiştir. St.

Jean, Hz. İsa'nın çarmıha gerilişinden sonra Meryem Ana'nın Kudüs'te kalmasını sakıncalı bulduğundan onu yanına alarak Kudüs'ten kaçırmış ve buraya getirmiştir. Bu söylentiler efsanelerle karışsa da gerçeklik taşıdığını kanıtlayacak göstergeler bulunmaktadır. Hıristiyanlık dinini yaymak gibi kutsal bir görevi de üstlenmiş olan St. Jean, çağın en büyük kenti durumundaki Efes'i kendine hedef seçmiş, Hz. Meryem'i putperestlerin diyarına sokmak istemediğinden onu Bülbül Dağı eteklerinde sık ağaçlarla kaplı bir köşede yaptığı kulübede gizlemiştir. St. Jean'ın her gün gizli gizli onu ziyarete gittiği ve yiyecek içecek götürerek yokladığı bilinmektedir. Hz. Meryem'in tam 101 yaşına kadar Bülbül Dağındaki bu yerde yaşadığı ve burada öldüğü bilinir. St. Jean Meryem Ana'yı yine bu dağda kendisinden başka hiç kimsenin bilmediği bir yere gömmüştür. Hıristiyanlığın yayılmasından sonra Hz. Meryem'in bulunduğu yere Hıristiyanlarca "Haç" şeklinde bir kilise inşa edilmiştir. Bu ev papalık tarafından 1967 yılında Hıristiyanlığın kutsal bir yeri ilan edilmiştir. Burada 15 Ağustos izleyen ilk pazar günü ayin yapılır ve gelenler hacı olurlar.

St. Jean Bazilikası (Selçuk): Bizans İmparatoru Jüstinyen'in M.S. VI. yüzyılda St. Jean adına yaptırdığı bazilika, Ayasuluk tepesinde yer almaktadır. Bazilikanın ortasında, kubbenin altında ve zemin seviyesinin de altında olan St. Jean'ın mezarının doğu tarafında rahiplerin oturdukları kısımlar bulunur. Bu yapılar kiliseden yarım daire biçiminde ayrılır. Mezar alanının kuzeyinde aziz resimlerinden oluşan fresklerin bulunduğu kilisenin restore edilen sütun başlıkları üzerinde İmparator Jüstinyen ile karısı Theodora'nın monogramları vardır.

Manisa

Ulu Cami ve Külliyesi (Merkez): Cami, ona bitişik olan medrese ve türbe bölümleri ile binanın kuzeydoğusunda bulunan bir hamamdan meydana gelen külliye, surların önündeki yamaca şehre hakim bir şekilde yapılmıştır. İshak Çelebi tarafından 1376 tarihinde yaptırılan cami, Anadolu Türk Beylikleri Dönemi'nin en önemli ve ilgi çekici planına sahiptir. Beylikler Devri Türk ahşap oymacılığının şaheserlerindedir.

Muradiye Cami ve Külliyesi (Merkez): XVI. yy. Osmanlı mimarisinin en muhteşem eserlerinden biri olan Muradiye Külliyesi; cami, medrese, imaret, dükkanlar ve XIX. yy.da inşa edilen bir kütüphaneden meydana gelmiştir. Cami, Sultan III. Murat'ın şehzadeliği döneminde 1583-1588 yılları arasında yaptırılmıştır. Caminin ve külliyenin planları muhtemelen Mimar Sinan tarafından yapılmış fakat inşa çalışmaları Mimar Mahmut Ağa ve onun ölümünden sonra Mimar Mehmet Ağa tarafından yürütülmüştür. Caminin ön cephesi çok etkileyicidir. Kuzey cephesinin iki ucunda birer şerefeli iki minare bulunmaktadır.

Sultan Cami ve Külliyesi (Merkez): Külliye; cami, medrese, sübyan mektebi, imaret vb. yapılardan oluşmakta olup, 1522 yılında Mimar Acem Ali tarafından yapılmıştır. Her yıl Nisan ayında (Nevruz günü) yapılan Mesir şenliklerinde, mesir macunu bu caminin minaresinden halka atıldığından "Mesir Cami" olarak da tanınır.

İvaz Paşa Cami (Merkez): İvaz Paşa tarafından 1484 yılında yaptırılmıştır.

Hatuniye Külliyesi (Merkez): Sultan II. Bayezıt'ın ve şehzade Şehenşah'ın annesi olan Hüsni Şah Hatun tarafından 1490 yılında yaptırılan cami ile, caminin avlusunun

kuzey ve batı yönlerini çevreleyen medrese, imaret ve bir sübyan mektebinden meydana gelmiştir.

Sardis (Sard) Sinagogu(Salihli): Lidya Krallığı'nın merkezi Sardis'te arkeolojik kazılar sonucu 1962'de bulunmuş olan Sardis Sinagogu 120 m uzunluğunda 18 m eninde ve yaklaşık 1000 kişi kapasiteli görkemli bir yapıdır. Restore edilerek ziyarete açılan bu antik sinagogun M.Ö. IV- II. yüzyıla ait olup bir deprem sonucu yıkıldıktan sonra M.S. ilk yüzyılda tekrar inşa edildiği saptanmıştır. Ege Bölgesi'nde Musevi yaşamının en görkemli delilidir. Sinagoga varmak üzere geçilen mermer yolun iki tarafında bulunan dükkanlar, üzerindeki işaretlerden de anlaşıldığı gibi, dönemin zengin Musevi tüccarlarına aittir.

Muğla

Kurşunlu Cami (Merkez): Essesiyet Şucaadin tarafından 1493 yılında yaptırılan cami, merkezi planlı, büyük kubbelidir. Yanlardaki iki küçük kubbesi, Hacı İbrahim Ağazade Hamdi Bey tarafından onarılırken kaldırılmıştır. Bu onarım sırasında kubbenin kurşunları yenilenmiş, nakışları Rodos'tan getirilen boyalarla işlenmiştir. Camiye 1900 yılında Şerif Efendi tarafından son cemaat yeri eklenmiştir.

Aşağı Kilise (Panayia Pirgiotissa Kilisesi-Fethiye): Kaya köyündedir. Büyük oranda ayakta olan kilise, yakın çağa kadar kullanılmıştır. Kuzey yöndeki kapının ahşap olan orijinal kanatları, halen Fethiye Müzesi'nde sergilenmektedir. Hz. İsa ve 12 havarisinin fresklerinin büyük bir bölümü korunmuş durumdadır.

Yukarı Kilise (Taxiarthis Kilisesi-Fethiye): Kaya köyündedir. İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Aşağı Kiliseden daha önce yapıldığı tahmin edilmektedir.

Gemiler Adası Kiliseleri (Fethiye): Kaya Köyü, Gemiler Adası üzerindeki V. yüzyıla ait yoğun kalıntılar arasında dört büyük kilise ve bir çok şapel bulunmaktadır. Adanın zirvesinde bulunan iki büyük kilise ile doğu yönde yer alan kiliseyi birbirine bağlayan üzeri tonozlu yaklaşık 80 m uzunluğunda bir tünel ilginç bir yapı grubu oluşturmaktadır. Bölgede araştırma yapan Japon heyeti bu yapı grubunun özel bir dini seremoni ile ilgisi olabileceğini söylemektedir.

Ülkemizde İnanç Turizmi Çerçevesinde Ziyaret Edilebilecek Diğer Yerler

Adana

Ulu Cami ve Külliyesi (Ramazanoğlu Cami-Merkez): Ramazanoğlu Beyliği döneminin ünlü beylerinden Halil Bey tarafından 1507 yılında yaptırılmıştır. Külliye, cami, medrese, türbe (Halil Bey Türbesi), vakıf sarayı olarak adlandırılan harem dairesi ve tuz hanı da denilen selamlıktan oluşmakta olup, karemsi plan üzerine kurulmuştur.

Klasik Osmanlı camilerinden farklı olarak kitle etkisi çok fazla dikey olmayan Ulu Cami, Memluk ve Selçuklu üsluplarını yansıtmaktadır.

Cami, mimarisi ile olduğu kadar, taş işçiliği, renkli taş ve İznik çini süslemeleri ile de ünlüdür. Kare ve altıgen plakalar halinde, sıraltı tekniği ile yapılmış olan ve izleyenlerde hayranlık uyandıran çini süslemelerde, dönemin özgün renklerine uygun olarak, beyaz zemin üzerine turkuvaz, lacivert ve kırmızı hakimdir.

Yağ Cami (Eski Cami-Merkez): Saint Jacques Kilisesi'ne ekler yapılarak 1501 yılında Ramazanoğlu Halil Bey tarafından camiye çevrilmiştir. Halil Bey'in oğlu Piri Mehmet Paşa, 1525'de minaresini, 1558'de de medresesini yaptırmıştır. Selçuklu Ulu Camii mimarisi tarzındadır.

Hasanağa Camii (Merkez): 1558 yılında Piri Mehmet Paşa zamanında Hasanağa (Hasan Kethüda) tarafından yaptırılmıştır. Klasik devir (1501-1703) cami tipinin Adana'daki tek örneğidir. Planının Mimar Sinan tarafından yapıldığı söylenmektedir.

Hoşkadem Camii (Kozan): 1448'de Memluk emiri Abdullah Hoşkadem tarafından yaptırıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır. Oldukça görkemli bir yapıya sahip cami, dikdörtgen planlıdır.

Kurtkulağı Camii (Kurtkulağı Köyü-Ceyhan): 1601 yılında Haydar Ağa adlı bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. 1659'da Mimar Mehmet Ağa tarafından onarılmış ve ön tarafta duvarlarla çevrili avlunun bir kısmı eyvana dönüştürülmüştür. Boyutlandırma uyumu, özellikle eski minarenin ana yapı ve kubbelere oranı ile, Türk mimarisi içinde ayrı bir yer işgal edebilecek yapılardan birisidir.

Adıyaman

Nemrut (Kahta): Adıyaman'ın 103 km doğusundağır. Tümölüs ana kaya üzerine kırma taşların yığılmasıyla oluşturulmuştur. Tümölüsün doğu, batı ve kuzeyinde ana kaya düzleştirilerek teraslar düzenlenmiş, doğu ve batı teraslarda Tanrı heykel ve kabartmaları yapılmıştır.

Arsemia (Kahta): Adıyaman'a 63 km uzaklıkta olup, Kahta çayının doğusundağır. Güneyindeki tören yolunda Mitras'ın kabartma steli, ayın platformu üzerinde Antiochos-Heracles tokalaşma steli ve bunun önünde döneminin Anadolu'da bilinen en büyük kitabesi vardır.

Ağrı

İşhak Paşa Sarayı Cami (Doğubeyazıt): 1789' da vezir olan Hasan Paşa'nın oğlu İşhak Paşa'nın Doğubeyazıt'da bir tepe üzerinde, yaptırdığı saray, 360'ı bulan oda ve salonları ile Osmanlı Saray teşkilatına uymaktadır. 760 m2'lik bir alanı kaplayan sarayın yapımının 99 yıl sürdüğü söylenmektedir. "U" şeklinde, iç içe iki avlu çevresinde toplanmış binalarının mimarisinde (cami-harem daireleri-aşevi-hamam, selamlık-merasim ve eğlence salonu-türbe vb.) mükemmel taş işçiliği, oymacılığında ve duvar süslemelerinde ise Fars, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinin ortak etkisi görölür.

İşhak Paşa Camii, sarayın ikinci avlusunda, harem ile selamlık daireleri arasında yer alır. Tamamen Türk üslubu ile yapılmış kare planlı minaresi başlı başına bir abide görönümündedir. Caminin kible tarafında dış duvarlarının hemen kenarına inşa

edilmiş olan sekizgen türbe, Selçuklu türbe mimarisi geleneğine uygun olarak iki katlıdır.

Dıştan tamamen (kubbe dahil) kesme taştan yapılmış cami ve türbelerin pencere kenarları ve bazı yüzeyleri ağaç ve çiçek tasvir eden Rokoko tarzı işlemlerle süslenmiştir.

Ağrı Dağı: Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı Dağı (5165 m) eskiden beri bilginlerin, dağcılarının, serüvencilerin ilgisini çekmiş ve birçok hikaye, türkü ve efsaneye konu olmuştur.

İncil ve Tevrat'a göre; Nuh Peygamber zamanında yeryüzünü kötülükler kaplamıştır. İnsanlara bir ders vermek amacı ile Tanrı, Nuh'a bir gemi yapmasını emretmiştir. Gemiye, Nuh Peygamber, eşi, oğulları, oğullarının eşleri ile yeryüzünde bulunan bütün canlı türlerinden birer çift alarak binecektir. Nuh Peygamber, Tanrının emri doğrultusunda gemiyi yapar ve canlılarla beraber gemiye girer. Çıkan tufan sonucunda gemidekilerin dışında kalan tüm canlılar yok olur. Suların çekilmesi ile gemi, Ağrı Dağı'na oturur ve içindeki canlılar gemiden ayrılarak yeryüzüne dağılır.

Bu yönüyle dini açıdan çok özel olan dağ, düz bir arazide aniden yeryüzünden göğe doğru yükselen heybetli görünümü, yazın bile karlı dorukları, bitki örtüsü ve barındırdığı hayvan türleri ile etkileyicidir.

Aksaray

Ulu Camii (Karamanoğlu Cami-Merkez): Yığma bir tepe üzerinde bulunan caminin kitabesinde, 1408-1409 yıllarında Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından Mimar Mehmet Firuz Bey'e yaptırıldığı yazılıdır.

Tipik bir Karamanoğlu eseri olan caminin en önemli özelliği; abanozdan yapılmış, Selçuklu devri ahşap işçiliğinin şaheser bir örneği olan minberidir.

Eğri Minare (Kızıl Minare-Merkez): Selçuklu dönemine ait olup, 1221-1236 yılları arasında yapıldığı sanılmaktadır. Kırmızı tuğladan yapıldığı için Kızıl Minare olarak anılmaktadır.

Taptuk Emre Köyü ve Türbesi (Taptuk Emre Köyü): Aksaray ilinin kuzeyinde 20 kilometre mesafede bulunan köy, küçük Ekecik Dağı'nın eteğinde kurulmuş olup Taptuk Emre'ye ait olduğu söylenmektedir.

Dağ eteğinin en üst kısmında ise son yıllarda yeniden çevre düzenlemesi yapılan cami ve türbe bulunmaktadır. Taptuk Emre'ye ait olduğu söylenen mezar bozulmadan üst kısmına taş sanduka yapılmıştır.

Yunus Emre Türbesi (Reşadiye Köyü-Ortaköy): Aksaray ilinin Ortaköy ilçe merkezine 20 km mesafede Reşadiye köyündedir. Türbenin bulunduğu tepe, halk tarafından ziyaret tepesi olarak bilinmektedir.

Kaya Camii (Güzelyurt): Güzelyurt ilçe merkezindedir. XIV. yüzyıldan kalmış olduğu sanılmaktadır.

Selime Sultan Türbesi (Selime Köyü): Selime köyünde bulunan türbe, gerek mimari, gerekse dekoratif yönden erken devir özelliklerini göstermektedir. Türbede

taş ve tuğla işçiliği iç içedir. Mimari stili ve malzemeleri yönünden XIII. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir.

Kilise Camii (Aziz Gregorius Kilisesi) (Güzelyurt): Güzelyurt ilçe merkezindeki Hıristiyanlık dönemi eserlerinden olup, Ortodoks alemi için büyük önem taşımaktadır. M.S. 385 yılında kapalı haç planında inşa edilmiştir. Daha sonra çeşitli ilave ve tamiratlarla değişikliğe uğrayan kilisenin, çan kulesi minare haline getirilerek camiye çevrilmiştir.

Aziz Anargiros Kilisesi (Güzelyurt): Güzelyurt ilçe merkezindedir. Kapalı haç planında olan kilise, kubbeleri ve kolonları dahil olmak üzere tümü kayaya oyularak yapılmıştır.

Kilise, son olarak 1884 yılında tamir görmüştür. Kubbesindeki 1887 tarihinden, fresklerinin onarımından üç yıl sonra yapıldığı anlaşılır. Günümüzde Vatikan'dan buraya gelip hacı olanlar vardır.

Aziz Anargiros'un yortu günü olan 1 Kasım günleri kilisede hastalar büyük bir tören düzenleyerek sabahlara kadar dua etmektedir.

Sivişli Kilise (Güzelyurt): Kasaba içinde kayadan oyma bir kilisedir. Kubbede, ortada Hz. İsa ile Hz. Meryem'in, kenarlarda havarilerin portreleri yer almaktadır.

Selime Katedrali (Selime): Kayalara oyulmuş yüksek bir yerde olan katedral içinde iki sıra halinde sütunlar mevcuttur. Bu sütunlar katedrali üç sahana ayırmıştır.

Kale Manastırı Kilisesi (Selime): Kapadokya'daki dini kuruluşların en büyüklerindedir. Manastır VIII. ile XIV. yüzyıl veya X. yüzyıl, kilisedeki figürlü freskolar ise X. yüzyıl sonu ile XI. yüzyıl başları arasına tarihlenmektedir. İsa'nın göğe çıkışı, müjde, Meryem gibi tasvirleri vardır.

Yüksek Kilise (Merkez): Kızlar manastırı olarak bilinen kilise, dik kayalar üstüne taş oymadır. İl merkezine yaklaşık 3 km mesafededir.

Kızıl Kilise (Sivrihisar): Kırmızı kesme taştan yapıldığı için Kızıl Kilise adını almıştır. Kilise V.-VI. yüzyıla tarihlenmektedir.

Antik Nora Viranşehir (Helvandere Kasabası): Aksaray'ın 30 km güneyinde Hasan Dağı'nın eteğinde kurulan kasaba, Roma ve Bizans döneminin önemli yerleşimlerindedir. Kasabada bugün bir çok kilise kalıntısı bulunmaktadır. Ayakta kalan yapılar Bizans devrine aittir. Bu kiliseler kısmen tahrip olmuşsa da çeşitli freskler halen göze çarpmaktadır.

Ağaçaltı Kilisesi (Daniel, Pantanossa-Ihlara): Ihlara Vadisi içerisinde, vadiye giriş merdivenlerinin güney kısmındadır. Freskolarında, vahiy, ziyaret ve doğum, Mısır'a kaçış, Hz. İsa'nın vaftizi ve Hz. Meryem'in ölümü işlenmiştir. Kubbede ise, göğe çekiliş sahnesi yer alır.

Pürenli Seki Kilisesi (Ihlara): Kayaya oyulmuş dört bölümden oluşmaktadır. Narteks zemininde mezarlar mevcuttur. Freskolar X. yüzyıl başı ile XII. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Peygamberlerin kehaneti, Meryem ve piskoposlar, müjde, ziyaret,

Çobanların tapınması gibi, İsa'nın çocukluğu ve İncil'den çeşitli sahneleri konu alan tasvirleri önemlidir.

Kokar Kilise (Ihlara): IX. yüzyılın sonuna veya XI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen freskolarındaki konular oldukça zengindir. Son yemek, çarmıha gerilme, Mesih'in defnedilişi, göğe çekilme, havarilerin gevleri gibi zaman zaman konu bütünlüğü gösteren tasvirleri ilginçtir. Kilisenin iki mezar odasındaki süslemeleri, kırmızı boya ile yapılmış ilk örneklerdir.

Eğritiş Kilisesi (Ihlara): Çok büyük bir tapınak ve vadinin en eski yapılarından olduğu anlaşılan kilisenin Meryem'e ithaf edildiği, doğu duvarındaki bir kitabede belirtilmiştir. İki melek arasında oturan İsa, iki melek ve altı piskopos arasındaki Meryem, Hz. Yusuf'un rüyası, Mısır'a kaçış, vafitiz, Kudüs'e giriş gibi tasvirlerin yer aldığı fresklerin oldukça yıpranmış olmalarına karşın, boyaalarının çok renkli ve canlı oluşu dikkat çekmektedir.

Sümbüllü Kilise (Ihlara): Manastır mekanları iki kat halinde kaya kütlesine oyulmuştur. Mi kail ile Cebrail arasında Meryem, İsa ve fıırında  İbrani genci ile azizlerin tasvirleri vardır.

Yılanlı Kilise (Ihlara): Kuzeyindeki ve güneyindeki dar ha kolları, tavanı kabartma bir hala bezeli merkez mekanı çevreler. armıhta İsa, Kudüs'e giriş, Mısırlı Meryem'in gömülmesi, ziyaret gibi tasvirler vardır.

Saint Georges Kilisesi (Kırkdamaltı Kilisesi-Belisırma): Bölgedeki en yüksek kilise olup, 1283-1295 yılları arasında yapıldığı sanılmaktadır. Kilisenin kitabesi kilisenin tüm çevresini dolanmaktadır. Kilisedeki fresklerde İncil'in hikaye ettiği tüm konular ile Selçuklu Sultanı II. Mesud'un resmi tasvir edilmiştir.

Bahattin Samanlığı Kilisesi (Belisırma): Tek koridorlu bir kilisedir. Kuzey ve batı yan duvarlara oyulmuş birer hücre ile güney duvara oyulmuş  hücre kubbesi de beşik çatı şeklinde dir.

Direkli Kilise (Belisırma): Kilisenin içindeki kapıdan keşişlerin türbelerine ve kilisedeki görevlilerin ikametgahlarına gidilmektedir. Kilise üstündeki sütunlarda ikişer sıra halinde resimler vardır. Azizlerin ve Havarilerin iki taraflarında kitabeler grlr. Bir manastır kilisesi olup XI. ve XIII. yüzyıla tarihlenmektedir.

Ala Kilise (Belisırma): Köyün kuzeyinde ve vadinin doğu yamacında kayaya oyulmuş bir kilisedir. Hıristiyanlığın serbest bir hale gelmesinden sonra yapılmıştır. Cephesinin st kısmında Havarilerin ve azizlerin resimleri yer almaktadır. Doğum, Anastasis, Kudüs'e Giriş, Mısır, Meryem'in Takdis Edilmesi gibi tasvirler yer almaktadır.

Karagedik Kilisesi (Belisırma): Dik kayaya yaslanmış otlarla örtülü bir tepe üzerinde kurulmuştur. XI. yüzyıl Bizans slubunda yapılmış büyük bir kilise olup, anlı Kiliseyi andırmaktadır.

Amasya

Gökmedrese Camii (Merkez): Selçuklu valilerinden Torumtay'ın (1267) Amasya'da yaptırdığı kabul edilen Gökmedrese Camii, belirli şekilde derinliğine uzanan, kubbe ve tonozlarla örtülü, üç nefli bir yapıdır. Kesme taş mimarisi, olgun nispetleri ve sade süslemeleriyle ağırbaşlı ciddi bir üsluptadır. Caminin çok uzun olan giriş bölümü medrese olarak kullanılmıştır.

Burmali Minare Camii (Merkez): Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Vezir Ferruh ve kardeşi Haznedar Yusuf tarafından 1237-1247 yıllarında yaptırılmıştır. Girişin sol tarafındaki cepheye bitişik sekizgen biçimli klasik Selçuklu kümbeti ve sonradan eklenmiş burmalı minaresi caminin belirgin özelliklerindedir.

Sultan II. Bayezit Külliyesi (Merkez): Sultan II. Bayezit adına 1485-86 yılında yaptırılan külliye; cami, medrese, imaret türbe ve şadırvandan oluşmaktadır. XV. yüzyılın son çeyreğinde yapılan, yan mekanlı (L planlı) cami mimarisinin gelişmiş son örneğidir. Caminin iki minaresi vardır. Batıda medrese, doğuda imaret ve konukevi vardır. Her iki minare hizasında bulunan yaşlı çınar ağaçlarının külliye ile yaşıt olduğu tahmin edilmektedir.

Ankara

Hacı Bayram Camii ve Türbesi (Merkez): 1425-1427 yıllarında yaptırılan cami, üç defa tamir görmüştür. Dikdörtgen planlı ve duvarları tamamen kerpiçtendir. Caminin yanında bulunan Hacı Bayram türbesi ise, 1429'dan sonra, kare planlı ve yarıya kadar blok taşlardan yapılmıştır. Türbenin sanatsal açıdan büyük bir değer taşıyan ve nakışlı olan ahşap kapısı Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir.

Karacabey Camii (İmaret Cami-Merkez): 1484 tarihli vakfiyesine göre Osmanlı beylerinden Karacabey tarafından yaptırılmıştır. Ters "T" planında olan caminin bugün son cemaat yeri ve yan mekanları orijinal durumunu korumaktadır.

Arslanhane Camii (Ahi Şerafeddin Cami-Merkez): Selçukluların son döneminde Ankara'da kurulmuş Ahiler dönemine ait ve ahşap direkli olan cami, 1290 yılında inşa edilmiştir.

Ahşap direkli camiler Türkiye'de 12 adettir. Caminin beş sahanı vardır. Bu sahanlar kuzeyden güneye çam ağacından yapılan ahşap direklerle bölünmüştür. Bütün direklerin üst kısmında mermer başlıklar bulunmaktadır.

Augustus Tapınağı (Merkez): M.Ö. II. yy.da inşa edilen tapınak, Hacı Bayram Camii ile bitişiktir. Galatlar tarafından Roma imparatoru Augustus'un şerefine yapılmıştır. Mabedin anıtsal kapısı ve kapının yan girişlerindeki süslemeler dikkat çekicidir. Duvarında Augustus'un politik vasiyetnamesi bulunmaktadır. Bu vasiyetname tarihi açıdan çok önemlidir.

Samanpazarı Sinagogu (Merkez): Ankara'da yaşayan Musevi Cemaatinin ibadetlerini yaptıkları sinagogdur. Sinagog yalnızca düğün, cenaze törenleri ve özel günlerde açık tutulmaktadır.

Antalya

Yivli Minare (Alaaddin Cami-Merkez): Antalya şehir merkezindedir. Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın 1230 yılında kiliseden camiye dönüştürdüğü Alaaddin Caminin minaresidir. Yivli Minare, ilk bakışta göze çarpan bir anıt gibi yükselmekte ve kentin bir simgesi olarak kabul edilmektedir. Gövdesi tuğladan dilimli ve 8 adet yarım silindirik biçiminde yapıldığından Yivli Minare adını almıştır. Oldukça kalın gövde, bu yivler sayesinde estetik bir yapıya kavuşmuştur. Tabanın her yönünde firuze ve lacivert renkli Allah ve Muhammed kelimeleri yazılmıştır.

Kesik Minare Cami (Korkut Cami-Cami-i Kebir-Merkez): Selçuklu Devri eseri olan bu cami, M.S. V. yy.da Bizanslılar tarafından Meryem Ana adına Panagelia Kilisesi olarak inşa edilmiş ve II. Bayezit zamanında Şehzade Korkut tarafından camiye dönüştürülmüştür. Bunun için Korkut Cami veya Cami-i Kebir adı ile de anılır. 1851 yılında bir yangında zarar gören caminin yıkılması sonucunda Kesik Minare adını almıştır.

Kale Cami (Sultan Süleyman Cami-Alanya): Alanya'da tersaneninin batısındadır. Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. 1530-1566 yıllarında Sultan Süleyman tarafından tekrar yaptırıldığı için Sultan Süleyman Cami adıyla da anılmaktadır.

Aziz Nicolaus Kilisesi (Kale (Demre): Kale (Demre), Hristiyan dünyasında Noel Baba diye bilinen Aziz Nicolaus'un piskoposluk ettiği yer olarak tanınmaktadır. Kilise, ölümünden sonra Aziz Nicolaus'un anısına 6. yy.da inşa edilmiştir. Yüzyılımızın ikinci yarısında, İtalyan denizcilerince kırılarak Bari kentine kaçırılan Aziz Nicolaus Lahdinden kalan bir kaç parça Antalya Müzesinde sergilenmektedir. Her yıl 6 ve 8 Aralık tarihleri arasında Kale (Demre) ve Kaş'ta düzenlenmekte olan Uluslararası Noel Baba Festivali, son yıllarda Antalya'da yabancıların da katıldığı bir sempozyum şekline dönüşmüştür.

Aya Yorgi Kilisesi (Alanya): Alanya Kalesi içinde yer alan kilisenin, M.S. VI. yy.da Bizanslılar tarafından yapıldığı sanılmaktadır.

Artvin

Hamamlı Kilise (Merkez): Artvin il merkezine bağlı Hamamlı köyündedir. İl merkezine 32 km uzaklıkta olan kilise, Bağdatlı I. Sembat tarafından 923-958'de yaptırılmıştır. İşlemeli ve kapısındaki özelliğini günümüze kadar koruyabilmiş "güneş saati" ile etkileyici bir mimariye sahiptir.

Barhal Kilisesi (Altıparmak Kilisesi-Yusufeli): Yusufeli ilçesinin 12 km kuzeybatısındaki Altıparmak köyündedir. Cami olarak kullanılmakta ve tarihi özelliğini halen korumaktadır. Yapı, 10. yüzyılda "Vaftizci Yahya" adına Bagratlı Krallığı'nca inşa ettirilmiştir. Kilise üç nefli ve bazilikal planlı olup, 17. yüzyıl sonlarında camiye çevrilmiş ve halen cami olarak kullanılmaktadır. Düzgün taş işçiliğine sahip olan yapı oldukça sağlam durumdadır. Anıtsallığı görülmeye değerdir.

İşhan Kilisesi (Yusufeli): Yusufeli ilçesinin 11 km. doğusunda, Dağyolu (İşhan) köyündedir. 1008 yılında yapılan kilise, 1549 yılında Osmanlılar tarafından camiye çevrilmiştir. Kesme taştan yapılmış olan kilise kapısının üzerindeki yazıtı geometrik kabartmalar çevrelemektedir. Pencere kenarlarındaki süslemeler arasında yer alan

ejderha ile aslanın boğuşmasını tasvir eden kabartma ilginçtir. Konik bir yapıya sahip olan kilise, orijinal halini korumaktadır.

Cevizli Kilise (Şavşat): Şavşat İlçesinin 6 km kuzeydoğusunda, Cevizli köyündedir. Bagratlı beylerinden Aşut Kukh tarafından 899-914 yıllarında yaptırılmıştır. Aşut Kukh'un mezarı bu kilisenin yanındadır. Bir Gürcü yapısı olan Cevizli Kilisesinin, dış yüzü sütun ve kabartmalarla süslenmiştir. Kuzeyindeki pencerelerin üzerinde İsa Peygamberin kabartması vardır. Kilisedeki koç başı kabartmaları ve çatısındaki koç başı heykelleri Bagratlıların, koçun kutsal sayıldığı Oğuzlara sempati duyduklarını göstermektedir.

Köprülü Kilise (Şavşat): Şavşat ilçesinin 7 km. kuzeybatısında yer alan Köprülü köyündedir. Bölgedeki kiliselerin merkezi sayıldığı tahmin edilmektedir. Kıpçaklı beylerinden Zor Tana tarafından yaptırılan kilisenin bugün yalnızca kalıntıları vardır.

Bitlis

Ulu Cami (Merkez): 1150 yılında Ebu'l Muzaffer Muhammed tarafından yaptırılan cami, Anadolu Türk mimarisinin en eski örneklerindedir. İlk kez bu camide görülen simetri dengeli bir plan içinde mihrap önü kubbesi ve sağlam taş mimarisi, önemli bir gelişmenin başlangıcını vurgulamaktadır. Bu plan, daha sonraki Artuklu camilerinde gelişimini sürdürmüştür.

Ahlat Kümbetleri

Ulu Kümbet: Ahlat kümbetlerinin en büyüğü olan Ulu Kümbet Meydanlık Mezarlığının güneyinde, Van Gölü'ne yakın bir yerdedir. XIII. yy.da yapıldığı tahmin edilmektedir. Kümbetin kaidesindeki mazgal delikleri üstlerine, rozet ve "Çarkı Felek" motifleri işlenmiştir.

Hüseyin Timur Kümbeti: İki Kubbe Mahallesi'ne adını veren iki kümbetten batıda olanıdır. Girişi üstündeki yazıtta "Emir Hüseyin Timur ibn Bugatay Akanın 1279'da öldüğü", doğu penceresi üstündeki yazıtta ise, "Hüsameddin Hüseyin Aka Kızı Esentekin Hatunun 1280" de öldüğü bildirilmektedir.

Bugatay Aka Kümbeti: 1281'de ölen Bugatay Aka ile, Şirin Hatun için yaptırılan kümbet, Hüseyin Timur Kümbeti'nin doğusundadır. Dıştan konik bir külahın örttüğü kümbet, içten kubbeyle kapatılmıştır.

Hasan Padişah Kümbeti: Taht-ı Süleyman Mahallesi'nde bulunan kümbet Ulu Kümbet'ten sonra Ahlat'ın en önemli ve büyük mezar anıtıdır. Ahlat taşından yapılmış olup büyük bir onarım geçirmiştir. Kümbet içten kubbe, dıştan konik çatıyla örtülüdür.

Erzen Hatun Kümbeti: Taç kapısının üstündeki yazıtta göre 1396-1397'de Emir Ali Kızı Erzen Hatun için yaptırılan Kümbet, Ahlat Kümbetlerinin en süslüsüdür. Geometrik ve bitkisel süslemelerin yanı sıra altıgenler dizisinden oluşan bordürleri ilginçtir.

Bursa

Ulu Cami (Merkez): 1396-1400 yıllarında Yıldırım Bayezit tarafından, tamamıyla kesme taştan, çok kalın ve yüksek duvarlarla 12 ağır dört köşeli paye üzerine, pandantiflerle, yirmi kubbeli olarak yaptırılmıştır.

Çok kubbeli camilerin en klasik ve abidevi bir örneğidir. Zengin ve ferah mekanı ile bütün Türk camileri arasında en büyük ölçüye de (318 m2) sahiptir. Rumi ve palmetlerle ince işlenmiş küçük geçme panolar, geometrik örnekli korkuluk şebekeleri, ön cephesindeki kitabe ve şebekeli tacı ile minber Selçuklu üslubundan Osmanlı üslubuna geçişin şaheseridir.

Şadırvanın yapımı ile ilgili rivayete göre; Ulu Caminin yapımı için bazı yerlerin kamulaştırılması gerekir. Şadırvanın bulunduğu yer ise bir Musevi kadına aittir. Arazisini vermek istemeyen Musevi kadın bir gece rüyasında tüm insanların aynı yöne koştuklarını görür. Merakla nereye gittiklerini sorar "Cennete!" cevabını alır. O da koşmak ister ama arazisini vermediği için ona engel olurlar. Bu rüyadan çok etkilenen Musevi kadın ertesi gün arazisini, şadırvan yapılması koşulu ile verir.

Caminin inşası sırasında nakit zorluğu çekilip yarım bırakılınca Hıristiyan ve Musevi cemaatler maddi katkıda bulunmuş, bunun üzerine Müslümanlar da şükranlarını belirtmek için David'in Yıldızı ve Haç işaretlerinin oyulduğu taşları caminin pencereleri üzerinde kullanmışlardır.

Emir Sultan Camisi ve Türbesi (Merkez): Ünlü bir bilgin olan Emir Sultan, 1391 yılında Bursa'ya gelmiş ve Yıldırım Bayezit'in kızı Hundi Fatma Hatun ile evlenmiştir. Emir Sultan Cami ve türbesi, karısı tarafından II. Murat devrinde yapılmıştır. Bursa'nın doğusunda Emir Sultan Mezarlığı yanında bir tepededir.

Kuzey yönünde yanlarında iki oda bulunan sekiz köşeli bir türbe vardır. Şadırvanlı avlusu ile tek kubbeli cami tipinin güzel bir örneği olan Emir Sultan Caminin bugünkü şekli, 1804 yılında Sultan III. Selim zamanında yapılmıştır.

Muradiye Külliyesi (Merkez): Muradiye semtinde büyük bir parkın içinde yer almaktadır. Sultan II. Murat tarafından 1424-1426 yılları arasında yaptırılan külliye; cami, medrese, imaret, hamam ve 12 türbeden oluşmaktadır.

Cami Osmanlı mimarisinde, ilk zamanlarda çok kullanılmış olan yan mekanlı (zaviyeli) camiler türündedir. Mihrap ve minberi 18. yy.dan kalma olup Barok üsluptadır. Giriş kapısı ahşap işçiliğinin en güzel örneklerindedir. Muradiye Külliyesinde II. Murat ve ailesi adına yaptırılmış 12 türbe bulunmaktadır.

Orhan Cami ve Külliyesi (Merkez): 1339-1340 yıllarında Orhan Bey tarafından yaptırılan külliye, cami, medrese, imaret, mektep, hamam ve han (Emir Hanı) yapılarından oluşmaktadır. Ulu Caminin doğusunda olup Osmanlı külliyelerinin ilk örneklerindedir.

Orhan Cami, Bursa'daki erken Osmanlı dönemi yapılarının en önemlilerindedir. Yanlardaki ikiz kemerler yapının önemli özelliklerindedir. Üç sıra tuğla, bir sıra taş düzeni ile yapılmış olup, dış yüzdeki tuğla işçiliği son derece ilginçtir.

Hüdavendigar Cami ve Külliyesi (Merkez): 1366-1385 de Sultan I. Murat (Hüdavendigar) tarafından yaptırılan külliye; cami, medrese, imaret, türbe ve hamamdan oluşmakta olup, Çekirge semtindedir.

Osmanlı Mimarisinde bir benzeri daha olmayan iki katlı yapının alt katı cami, üst katı ise medrededir. Gösterişli dış minaresi ile bir saray görünümünde olan yapının mimarı belli değildir.

Yıldırım Bayezıt Külliyesi (Merkez): 1390-1399 tarihleri arasında yapılan ve şehrin doğusunda, Yıldırım semtinde bulunan külliye; cami, medrese, darüşşifa, türbe, han, hamam, imaret, kasır, mutfak, hizmet odaları ve ahır yapılarından oluşmaktadır.

Külliyenin ortasında bulunan cami, yan kanatlı camilerin en anıtsal örneklerinden olup, 1399 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Osmanlı mimarisi bu cami ile kendine has yapı üslubunu bulmaya başlamıştır.

Caminin kuzeydoğusunda kitabesi bulunan tek yapı olan türbe yer almaktadır. 1406'da Yıldırım Bayezıt'ın oğlu Süleyman Han tarafından Mimar Ali bin Hüseyin'e yaptırılan türbe, revaklı Osmanlı türbelerinin ilk örneğidir.

Yeşil Cami (Merkez): 1419-1420'de Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılan caminin süslemeleri ise, 1424 de II. Murat döneminde yaptırılmıştır. Süslemede kullanılan yeşil firuze ve çinilerden dolayı Yeşil Cami olarak tanınır. Mimarı Hacı İvaz Paşadır. Bursa'nın en önemli Osmanlı dönemi yapılarından olup, cami mimarisinden çok süslemeleri ile ünlüdür. Çini süslemeler caminin en önemli özelliğidir.

Yeşil Türbe (Merkez): Bursa'nın simgesi olan yapı, Osmanlı türbe mimarisinin en güzel örneklerindedir. Mermer bir merdivenle çıkılan sekizgen yapıyı, yüksek bir kasmağa oturan kurşun kaplı kubbe örtmektedir. Çini süslemeleri ile eşsiz bir yapıdır. Tümüyle çini kaplı mihrabı bir şaheserdir. Ceviz ağacından geçme tekniği ile yapılmış, geometrik motiflerle süslü ve kitabeli kapı Osmanlı ahşap işçiliğinin en güzel örneklerindedir.

Geruş Sinagogu (Merkez): Arap Şükrü Sokağındadır. XIV. yy. sonlarında İspanya'dan yurt dışı edilen ve Osmanlı İmparatoru II. Selim tarafından gönderilen kalyonlara bindirilerek Osmanlı İmparatorluğu'na kabul edilen Musevi topluluğunun Bursa'ya yerleştirilen ilk kabileleri tarafından yaptırılmıştır. İbrance'de "kovulmuş" anlamına gelen Geruş adının sinagoga verilmiş olması, bu yönden anlam taşır. Günümüze son derece sağlam ve bakımlı olarak ulaşmış olup, Musevi cemaatinin ibadetine açık tutulmaktadır.

Mayor Sinagogu (Merkez): Arap şükrü Sokağındadır. İspanya'nın Mayorka Adası'ndan XV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunca kabul edilen ve Bursa'da ikamet eden diğer Musevi kabilelerince inşa edilmiş olup, geldikleri adanın adından esinlenerek Mayor adını almıştır. İlk yapıldığı tarih XV. yy olarak bilinmektedir. İç kısmını süsleyen çok renkli kalem işi motifleri önemlidir.

Etz Ahayım Sinagogu (Merkez): Arap Şükrü Sokağında bulunan ve XIV. yüzyılın başlarında yapılan sinagogun adı İbrance'de "Hayat Ağacı" anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminde yapılan ilk sinagog olması nedeniyle önem taşımaktadır. Bursa'nın fethini gerçekleştiren Orhan Bey zamanında bir ferman çıkarılarak bu sinagogun yapılmasına izin verilmiştir.

İznik Yeşil Cami (İznik): Osmanlı mimarisinin İznik'teki en önemli abidevi yapısı olan cami, ilçenin doğusunda Lefke Kapısı'nın yakınındadır. Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından 1378-1398 de yaptırılmıştır.

Köşe sütunları ile mukarnas nişli, geometrik geçmeler, Rumi ve palmet kabartmalarla süslü sade mermer mihrap, en eski ve devrin en güzel Osmanlı örneğidir. Selçuklu geleneğine uyan tuğla minare, camiye adını veren, yeşil firuze, sarı ve mor renkli çinilerle süslenmiştir. İznik Yeşil Cami, Selçuklu mimarisinden doğduğu sezilen Osmanlı üslubuna geçiş yapılarından biridir.

Hacı Özbek Cami (Çarşı Mescidi-İznik): İznik'te çarşı içindedir. 1333'te yapılmış olup, tarihi en eski kitabeli Osmanlı camisidir.

Çandarlı Kara Halil İbrahim Paşa Türbesi (İznik): Kılıçaslan caddesi üzerinde bulunan türbe, kerpiç duvarlı ve kakılı türbe örneklerindedir. II. Bayezit döneminde Faik Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Şeyh Kudbettin Cami (İznik): Yeşil cami karşısında, İznik Müzesi'nin yanındadır. XV. yy. başında yaptırılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda yıkılan yapının bazı duvar kalıntıları ve mimarisinin bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Musevilerin simgesi olan yedi mumlu şamdanın işlendiği bir taşın, caminin yapımında kullanılması Müslümanların hoşgörüsüne en güzel örnektir.

Ayasofya Müzesi (İznik): Kentin ortasında IV. yy.da yapılmış bir Bizans Kilisesi olup, Orhan Gazi zamanında camiye çevrilmiştir. Hıristiyanlarca önem taşıyan 7. Konsül toplantısının yapıldığı yerdir. Şu anda yıkık durumdadır.

Senatus (Konsül Sarayı-İznik): Hıristiyanlarca büyük önem taşıyan Konsül toplantılarının ilkinin yapıldığı yer olan Senatus, Konsül sarayı olarak da isimlendirilmektedir. Göl kapısı tarafında yer alan eserin kalıntıları göl suları altındadır.

Hipogeu (Yeraltı Mezar Odası- Elbeyli-İznik): Elbeyli Köyü yolunda IV. yy'da yapılmış bir mezar odasıdır. Freskleriyle Türkiye'deki en değerli hipojedir. Kare duvarlarla örülmüş üstü beşik tonozludur. Batı duvarında kabartma şeklinde iki tavus kuşu vardır. Mezarda bulunan lahit işlemleri ve yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanmış yivli sütunlarla süslenmiştir.

Diyarbakır

Ulu Cami (Merkez): İslam dünyasında beşinci Harem-i Şerif olarak bilinmektedir. Diyarbakır İslam ordularınca fethedildikten sonra, ildeki en büyük Hıristiyan tapınağı Mar-Tama kilisesi, M.S. 639 yılında camiye çevrilmiştir. 1091'de Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında tamir ettirilmiştir. 1115 tarihinde meydana gelen deprem ve yangında büyük hasar gören cami, 1240 yılında halkın yardımıyla onarılmıştır. Avlusundaki şadırvanları, çeşitli devirlere ait kitabeleri yönünden büyük değer taşıyan bu ilk İslam yapısı, kara taşlarla inşa edilmiştir.

Behram Paşa Cami (Merkez): 13. Osmanlı Valisi Behram Paşa tarafından yaptırılan cami, Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerindedir. Caminin çok süslü minberi bir sanat harikasıdır.

Şeyh Matar Cami (Merkez): Dört ayaklı minare ve cami, Akkoyunlu eseri olup 1500 yılında Sultan Kasım tarafından yaptırılmıştır. Minare yekpare taş sütun üzerinde dört köşeli olarak inşa edilmiştir. Sütunların üzerinde fırınlanmış ağaç kullanılması da

minarenin özelliklerinden biridir. Bir inanışa göre yedi defa sütunların arasından geçenin dileği kabul edilmiştir.

Safa Cami (Merkez): 1532 yılında yapılan cami, Akkoyunlu eseridir. Eskiden bir kılıf içinde muhafaza edildiği söylenen minaresi oldukça zariftir.

Meryem Ana Kilisesi (Merkez): VI. yy.dan kalma olup, zamanla birçok onarım görmüştür. Bizans devrinden kalma mihrabı, Roma biçimi kapısı ilgi çekicidir. Kilisede bazı azizlerin türbesi bulunmaktadır. Süryani Kadim Yakubi mezhebine ait olan kilisede bazı azizlerin tasvirleri bulunmaktadır.

Edirne

Selimiye Cami (Merkez): Mimar Sinan'ın 80 yaşında yarattığı ve "Ustalık eserim" dediği anıtsal yapı Osmanlı Türk sanatının ve Dünya Mimarlık Tarihinin baş eserlerindedir.

Edirne'nin ve Osmanlı İmparatorluğunun simgesi olan cami, kentin merkezinde yer almaktadır. Çok uzaklardan dört minaresi ile göze çarpan yapı, kurulduğu yerin seçimiyle, Mimar Sinan'ın aynı zamanda usta bir şehircilik uzmanı olduğunu da göstermektedir.

Cami, mimari özelliklerinin erişilmezliği yanında taş, mermer, çini, ahşap, sedef gibi süsleme özellikleriyle de son derece önemlidir. Mihrap ve minberi mermer işçiliğinin baş yapıtlarındandır. Yapının çini süslemelerinin, Osmanlı ve Dünya sanatında ayrı bir yeri vardır. XVI. yy. çiniciliğinin en güzel örnekleri olan bu çiniler, 'sıraltı' tekniğinde olup, İznik'te yapılmıştır.

Üç Şerefeli Cami (Merkez): 1443-1447 yılları arasında, II. Murat tarafından yaptırılmıştır. Cami Osmanlı sanatında, erken ve klasik dönemler üslubu arasında yer alır. Burada ilk kez uygulanan bir planla karşılaşılmaktadır. 24 m çapındaki büyük merkezi kubbe, ikisi paye, dördü duvar payesi olmak üzere altı dayanağa oturur. Yanlarda daha küçük ikişer kubbe ile örtülü kare bölümler vardır. Yapı, bir yenilik olarak enine dikdörtgen planlıdır. Bu planı Mimar Sinan, İstanbul camilerinde daha gelişmiş biçimi ile uygulamıştır. Ayrıca Osmanlı mimarisinde revaklı avlu ilk kez bu camide kullanılmıştır. Avlunun dört köşesine minareler yerleştirilmiştir. Üç şerefeli cami, bu özellikleriyle sonraki camilere öncü olan anıtsal bir yapıdır.

Muradiye Cami (Merkez): Muradiye mahallesinde, Sarayıçi'ne egemen bir tepeye II. Murat tarafından yaptırılmıştır. Yazıtında tarih yoktur. Yan mekanlı (zaviyeli) camilerin en güzel örneğidir.

Cami, dış görünüşünün yalınlığına karşın, iç süslemesi yönünden XV. yüzyıl Osmanlı sanatının dikkat çeken yapıtlarındandır. Mihrap ve duvarları kaplayan çiniler, Türk çini sanatının en güzel örneklerindedir.

II. Bayezit Cami ve Külliyesi (Merkez): Tunca Nehri kıyısında, şehir merkezine 2 km uzaklıkta bulunan külliye, Edirne'nin en önemli yapıtlarındandır. Cami, tıp medresesi, imaret, darüşşifa, hamam, mutfak, erzak depoları ve diğer bölümleriyle geniş bir alana yayılmıştır. II. Bayezit'in 1484-1488'de yaptırdığı külliyenin mimarı Hayreddin'dir. Çok etkileyici bir görünümü olan külliye, küçük büyük yüze yakın kubbeye örtülüdür.

Eski Cami (Merkez): Edirne'de Osmanlılardan günümüze ulaşmış en eski anıtsal yapıdır. 1403'de Emir Süleyman tarafından yapımına başlanmış, Çelebi Sultan Mehmet zamanında 1414'te bitirilmiştir. Mimarı, Konyalı Hacı Alaaddin, kalfası Ömer ibn İbrahim'dir.

Yıldırım Camii (Merkez): Edirne'nin XIV. yüzyıldan kalma en eski camisi olup, şehir merkezine 3 km uzaklıktadır. Gerek planı, gerekse sütun başlıkları, yapının haç planlı bir Bizans kilisesi olduğunu göstermektedir. Yıldırım Bayezit adına camiye dönüştürülürken (1400) temel dışında yeniden yapılmıştır. Ancak kible yapının eksenine uymadığından, mihrap, haç kollarından birinin köşesine konmuş, eğimli bir görünüş almıştır. Günümüzdeki görünümüyle dört kemerli, kubbeli ve tek minareli camidir.

Fatih Cami (Enez Ayasofyası-Enez): Bizans döneminden kalan yapı, oldukça büyüktür. Köşe duvarlı, haç planlı kiliseler grubundandır. Yapı, Osmanlı döneminde güneydeki kola mihrap ve minber yerleştirilerek camiye dönüştürülmüştür. Uzunlamasına gelişmiş haç planı ile Orta Bizans, dış yüzdeki tuğla süslemeleriyle de geç Bizans dönemi özellikleri göstermesi bakımından ilginçtir. Cami günümüzde yıkık durumdadır.

Sokullu Külliyesi (Kasım Paşa Külliyesi-Havsa): Havsa ilçesinde, Edirne yolundadır. 1576-1577'de Sokullu Mehmet Paşanın oğlu Kasım Paşa adına Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye; iki kervansaray, cami, medrese, imaret, çifte hamam, tekke, köprü ve arastadan oluşuyordu. Günümüzde yalnızca cami, hamam, cami avlusuna dayalı ve ne olduğu anlaşılamayan ocaklı-nişli bir duvar, arastanın ortasında cami ile kervansarayı bağlayan dua kubbesi ve külliyeeye daha sonra eklenmiş çeşme görülmektedir.

Sweti George Kilisesi (Merkez): Edirne'nin Kıyık semtinde 1880 yılında inşa edilmiştir. 1889'da dekore edilen kilisedeki yazılar Slav Bulgarcası ile yazılmıştır. Daha önce aynı yerde bulunan kiliseden kalma bazı tablolar vardır. Yapı bakımlı durumdadır.

Yahudi Havrası (Merkez): Edirne'nin Kaleiçi mevkiinde olup, 1902-1903 yıllarında inşa edilmiştir. Bugün yıkık durumdadır.

Elazığ

Ulu Cami (Harpur): Harpur'ta Artuklu Hükümdarı Fahrettin Karaaslan tarafından H. 551 (M 1156-1157) yılında yaptırılan cami, Anadolu'daki en eski ve en önemli yapılardan birisidir. Cami; dikdörtgen planlı, dışı kapalı görünümlü olup, minaresinin eğri durumda oluşu ve tuğlalarının süsleme ögesi olarak kullanılması bakımından ilginçtir.

Sarahatun Cami (Harpur): Osmanlı-Akkoyunlu devrine ait cami, Akkoyunlu Hükümdarı Bahadırhan'ın (Uzun Hasan) Annesi Sara Hatun tarafından yaptırılmıştır. 993 H (1585 M) ve 1843 yılında olmak üzere iki kez onarılmıştır. Kare planlı caminin orta kısmının üzeri dört kalın sütuna dayanan kubbe ile kenarları ise tonozla örtülüdür. Mihrap sade bir niş halindedir. Minberi, taş işçiliğinin güzel örneklerindedir. Minaresi iki renk kesme taştan yapılmıştır.

Kurşunlu Cami (Harput): Harput'ta Osmanlı devri camilerinin en güzel örneği olup, kare yapılı, üzeri büyük bir kubbe ile örtülü ve kubbeye giriş trompludur. Kubbe kasnağında dört penceresi olup, mihrabı sade bir niş biçimindedir. Son cemaat mahalli üç kubbelidir. Kubbelerin üzeri kurşunla kaplıdır. Harim kapısı yonca şeklinde olup, minaresi kesme taştan yapılmıştır.

Alacalı Cami (Harput): Harput'ta Kitapçıgil parkının girişinde bulunan camide çeşitli yapı devirlerinin izleri görülmektedir. Küçük ebatta ve dikdörtgen planlıdır. Artukoğulları döneminde yapılmasına karşılık, XIX. Yüzyılda büyük bir onarım görmüştür. Tavandaki ahşap işçiliği, bu devirin onarımına aittir. Cami kapısı batıda yer almakta olup, bir yonca yaprağı şeklindedir. Kapı üzerinde merdiven ve minare bulunmaktadır. Minare, şerefeye kadar sıra ile siyah-beyaz taşla, şerefe ise dama şeklinde, siyah-beyaz kesme taşla örülmüştür.

Ağa Cami (Harput): Harput'a girişte ana yolun solunda yer alan caminin kubbesi çökmüş olup, yalnızca zarif minaresi ayakta. Minare kare kaideli ve sekizgen gövdelidir. Harput Müzesindeki kitabesine göre 967 H. (1559 M) yılında Pervane Ağa tarafından inşa edilmiştir. Cami aslına uygun olarak restore edilerek ibadete açılmıştır.

Arap Baba Mescidi ve Türbesi (Harput): Selçuklu hükümdarlarından IV. Kılıçarslan'ın oğlu, III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında H. 678 yılında inşa edilmiştir. Minaresi dıştan türbe ile mescidin tam orta kısmına gelen bölümde yapılmıştır. Kapısı mescidin içindedir. Kaidesi alttan beş sıra taş üstünde alçı ve sıva izi görülen ve hemen hiçbir Selçuklu Mescidinde bulunmayan, emsalsiz sırça bordürlüdür. Mescit kare planlıdır.

Fetih Ahmed Baba Türbesi(Harput): Harput'a 2 km. uzaklıkta olup, kaya üzerine inşa edilmiş türbenin yanında mescidi bulunmaktadır. Türbe altıgen planlı, üst kısmı sonradan yapılmış, yalnız cenazelik kısmı mevcuttur. İçinde büyük bir sanduka bulunmaktadır.

Mansur Baba Türbesi (Harput): Harput'ta kaleye giden yolun solunda bulunan türbe, sekizgen planlı olup, kesme taşlardan yapılmış kaide kısmı vardır. İki katlı anıtsal bir yapı olduğu bilinen türbenin üst örtü sistemi sonradan yapılmıştır. İçerisinde Mansur Baba, zevcesi, oğlu ve kızına ait olduğu bilinen dört sanduka bulunan türbenin Artukoğulları devrine ait olduğu ihtimali kuvvetlidir.

Meryem Ana Kilisesi: Harput Kalesi'nin sol tarafında yer alır. İnşa tarihi M.S. 179'dur. Bu kilise Kızıl Kilise, Süryani Kilisesi ve Yakubi Kilisesi adlarıyla da anılmaktadır.

Erzurum

Çifte Minareli Medrese (Merkez): Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın kızı Hüdavend Hatun tarafından 1253'te yaptırılmıştır. Çifte minareli medreselerin iki katlı ve açık avlulu olanlarının en büyüğüdür. Taç kapısı, kabartma süslemeleriyle Selçuklu tarzının en güzel örneklerinden biridir.

Yakutiye Medresesi (Merkez): İlhanlılardan kalma sanat değeri yüksek bir eserdir. Taç kapısında yer alan Arapça kitabeye göre, 1310 yılında Sultan Gazan ve Horasanlı Balugan Hatunun yardımları ile Hoca Cemaleddin Yakut tarafından inşa ettirilmiştir. Medrese, Çifte Minareler gibi günümüze kadar tarihi önemini kaybetmeden gelebilmiş ender eserlerdendir.

Ulu Cami (Atabey Cami-Merkez): 1179 yılında Saltukoğulları tarafından yaptırıldığı sanılan cami, tarih boyunca pek çok onarım geçirmiş, zaman zaman gerçek işlevi dışında kullanılmıştır.

Üç Kümbetler (Merkez): Saltukoğulları devrinden kalan bu muhteşem kümbetlerin iki büyük özelliği vardır. Birincisi, Anadolu'da yapılmış ilk eserlerden olması, ikincisi bunların üçünün de tamamen birbirinden ayrı mimari üsluplarla yapılmış olmalarıdır. Üç kümbetlerden sekiz köşeli plan üzerine oturtulmuş olanın, Saltuklu Devletinin kurucusu Emir Saltuk'a ait olduğu sanılmaktadır. Tamamiyle kesme taştan yapılmış olan kümbetlerin diğer ikisinde kimlerin yattığı bilinmemektedir.

Gaziantep

Şeyh Fethullah Cami ve Külliyesi(Aşağı Şeyh Cami-Merkez): Gaziantep'teki en önemli tarihi yapı olup, Şehreküstü Mahallesi'ndedir. Vakfiyelerine göre külliye, cami, zaviye, hamam ve medreseden meydana gelmektedir. Caminin içinde Şeyh Fethullah tarafından yazılan, el yazması bir Kuran-ı Kerim bulunmaktadır.

Boyacı Cami (Merkez): Gaziantep'in en eski camisi olup, Boyacı Yusuf ve Kadı Kemalettin tarafından 1357 yılında yaptırılmıştır. Türk Memlukuluları devrine ait cami, mermer ve çini süslemeleri yönünden çok zengindir. Gaziantep ahşap işçiliğinin en eski örneklerinden olan ahşap minber, on iki kollu yıldızlar, palmet, rozet ve geometrik motiflerle süslüdür.

Ömeriye Cami (Merkez): Gaziantep'in Düğmeci Mahallesi'nde bulunan caminin, 1210 yılında tamir geçirdiği kayıtlarda yazmaktadır. Kimin tarafından yapıldığı tam olarak bilinmeyen caminin, Hz. Ömer zamanında ya da Hz. Ömer'in kızından olma torunu Emevi Halifesi Ömer Bin Abdülaziz'ce yaptırıldığı söylenmektedir.

Ahmet Çelebi Cami (Merkez): Ulucanlar Mahallesi'ndedir. Caminin kurucusu peygamber soyundan Hacı Osmanoğlu Şeyh Ramazan Efendi'dir. Medrese, cami ve kastelden oluşan bir külliye'dir. Kitabesinden 1672 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Ahşap işçiliği dikkat çekicidir.

Yuşa Peygamber Türbesi (Merkez): Yuşa Peygamber İsrailoğullarından olup, Hz. Musa'nın yeğenidir. İsrailoğullarını göçebelikten kurtarmış ve Arzı Kenan'a yerleştirmiştir. Boyacı mahallesinde Pir Sefa denilen mevkideki bir binanın iki odası içinde iki türbe bulunmaktadır

Rumkale (Yavuzeli): Gaziantep'in , Yavuzeli ilçesine bağlı Kasaba köyünde bulunan Rumkale, Fırat Nehri ile Merzimen çayının birleştiği noktadadır. M.Ö. 840 yılında geç Hitit döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Hz. İsa'nın 12 havarisinden biri olan Johannes'in (Yuhenna) Roma döneminde Rumkale'yi merkez yaparak Hıristiyanlığın Gaziantep yöresinde yayılmasını sağladığı söylenir.

Gümüşhane

Santa Kiliseler Grubu (Dumanlı-Merkez): Geçmişte önemli bir yerleşme yeri olan Santa (bugünkü adıyla Dumanlı) yerleşimi Gümüşhane'ye 45-50 km mesafede bulunmaktadır. Buradaki mahallelerden; Terzil'de St. Theodor Kilisesi, Binatlı'da İlyas Peygamber Kilisesi, İşhan'da St. Kiryaki Kilisesi ve İşhan Piştöflü'da St. Christopher Kilisesi, Çakallı'da Çakallı Kilisesi, Çinganlı'da St. Konstantinos ve St. Petros Kiliseleri önemli olanlardır. Bu kiliselerin 1860-1870'lerde yapıldığı tahmin edilmektedir.

Hatay

Ulu Cami (Sultan Selim Cami-Merkez): Şehirde en eski yapı olarak bilinen Ulu Cami, XVI. yy. da yapılmış olup, İslamiyet'in ilk dönemlerinin mimarisini yansıtmaktadır. 1987 yılında yıkılarak, aynı tarzda yeniden yapılmıştır.

Habib-ün Neccar Cami (Merkez): Habibi Neccar Cami, şehirde yapılan ilk cami olarak bilinir. Baybars zamanında eski bir Roma tapınağının yerine yapılan cami, IX. yüzyılda depremden zarar gördüğü için 17. yy.da Osmanlı döneminde yeniden yapılmış, fakat minare eski şeklini korumuştur. Osmanlı mimarisini yansıtan yapının altında halkın ziyaret ettiği 3 adet mezar bulunmaktadır. Bu yer Kur'an'da Habib-ün Neccar ile ilgili olayın geçtiği yer olması bakımından kutsal sayılmaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman Cami (Belen Cami-Belen): 1553 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Belen'de yaptırılmıştır. Cami, kervansarayın batısında tek kubbeli kübik bir yapıdır.

Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi (Payas): Kervansaray başta olmak üzere çarşı, hamam, cami, medrese ve kalesi ile her biri ihtişamlı yapılardan oluşan bir külliye'dir. Kervansarayın kapısının üzerindeki kitabede Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in veziri Sokullu Mehmet Paşa tarafından "Fani dünyada kalıcı bir eser olması için" 1574'de yapıldığı yazılıdır. Cami avlusu, medrese olarak düzenlenmiştir.

St. Pierre Kilisesi (Merkez): Antakya-Reyhanlı yolu üzerinde, Habib-ün Neccar Dağı eteklerindedir. Doğal bir mağara iken eklemelerle kiliseye dönüştürülen St. Pierre'nin, dünyanın ilk kilisesi olduğuna inanılır. Ayrıca tarihte ilk defa bu kilisede Hz. İsa'nın dinini tanıyanlara "Hıristiyan" denmiştir.

Kilise, Hz. İsa'nın 12 havarisinden biri olan St. Pierre'nin Hz. İsa'nın ölümünden sonra Hıristiyanlığı yaymaya çalıştığı yer olarak önemli bir dini merkezdir. 1963 yılında Papa VI. Paul tarafından hac yeri olarak ilan edilmiştir. Her sene 29 Haziran günü burada tören düzenlenir.

Kilisenin zemininde mozaik kalıntıları, duvarlarda ise freskler bulunmaktadır.

St. Simon Manastırı (Samandağ): Terki Dünya Tarikatı'nın merkezi olarak bilinen St. Simon Manastırı'nda kilise, vaftizhane, sarnıç ve diğer mimari kalıntılar görülebilir. M.S. VI. yy.da St. Simon adına yaptırılmıştır. Burada inzivaya çekilen St. Simon'un 20 m yüksekliğindeki taş sütun üzerinde 45 gün yaşadığı rivayet olunur. Bu durum Guinness Rekorlar Kitabına bir rekor olarak kaydedilmiştir. Bu sütunun kadesini bugün de görmek mümkündür.

Aziz Hanna Kilisesi (İskenderun): Hıristiyanlığın ilk yıllarında pek çok rahip ve keşiş Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Arsuz çevresine yerleşmişlerdir. Bunlardan biri Arsuz'a kilise yaptıran Aziz Hanna'dır. Bu kilise halen kullanılmaktadır. 1514 yılında yeniden yapılan kilisede çok sayıda ikona ve bez üzerine yapılmış çok değerli 2 baskı resim bulunmaktadır.

Markirkos Ortodoks Kilisesi (İskenderun): 1585 yılında kurulan kilise, Denizciler Caddesi üzerindedir. Halen yöre halkı tarafından gerek ibadet gerekse adak için kullanılmaktadır. Kilise her yıl 5-6 Mayıs'ta kutlanan Hıdır İlyas şenliklerine sahnedir.

Emir Bayındır Kümbeti: İki Kubbe Mahallesi'nin batısında, Meydanlık Mezarlığının ucunda olan Kümbet, sanat tarihi açısından Ahlat kümbetlerinin en ilginçlerindedir. Kümbeti üsten çepeçevre çeviren yazıtta, 1481'de ölen Melik Bayındır Beyin yaşamı anlatılmakta, nitelikleri belirtilmektedir.

Keşiş Kümbeti: İki Kubbe Mahallesi'nde olan Kümbet, Ahlat'ın en sade eseridir. Keşiş ya da Tek Kümbet olarak anılır. Yapısının genel niteliklerine göre XIV. yy.'ın ürünü sayılmaktadır.

Isparta

Aya Payana Kilisesi (Merkez): Merkez Turan Mahallesi'ndedir. 1750 yılında yapıldığı tahmin edilmektedir. Dikdörtgen plânlı, üç nefli ve apsislidir. Kuzeybatı ve doğudan birer giriş kapısı vardır. Çatı ahşap ve çapraz tonozludur. Ahşap üzerleri alçı ile sıvanmıştır. Kilise Turizm Bakanlığınca restorasyon ve restütasyon kapsamına alınmış olup, çevre tanzimi ve onarım işleri yapılmıştır.

Aya Yorgi Kilisesi (Merkez): Merkez Dağancı Mahallesi'ndedir. Yapım tarihi 1858'dir. Bununla ilgili yazıt ana nef girişindedir. Bugün yazıt Isparta Müzesi'ndedir. Yapı doğu-batı yönünde narteksli ve üç neflidir. Dış duvarlar yerel taş kövke ile yapılmıştır. Kilisenin Turizm Bakanlığı'ndan sağlanan ödenekle 1998 yılında çevre düzenlemesi yapılmış olup, gelecek yıllarda restorasyonu plânlanmaktadır.

Aya Stetfanos Kilisesi (Eğirdir): Eğirdir İlçesinin Yeşilada Mahallesi'nde yer alır. Dış duvarları moloz taştır. Çatı ve iç mekân sütunları ahşaptır. 19. yy. inşa edilmiş olup Eğirdir Belediyesi'nce 1993 yılında restorasyon çalışmaları başlamıştır.

St. Paul Kilisesi (Yalvaç): Yalvaç ilçesinin 1 km. kuzeyinde Pisidia Antiocheia Antik kenti içerisinde yer almaktadır. Kentin ilk büyük kilisesi olup , şehrin surlarına bitişik ve Roma Hamamı'nın 200 m. güneyinde yer almaktadır. İlk Hıristiyan kiliselerinden olan bazilikal planlı yapı, bir sinagog üzerine inşa edilmiştir.

Yalvaç Antiocheia antik kentinde bulunan Aziz Paul Kilisesi adını, kenti ziyaret eden Aziz Paul' den almaktadır .Aziz Paul Roma vatandaşı olma hakkını elde ettikten sonra Saul ve Hananya tarafından vaftiz edilerek Paul adını almıştır. Aziz Paul , Aziz Barnabas ile birlikte İ.S. 46 yılında kente gelerek buradaki sinagogta ilk resmi vaazını vermiştir. Bu gelişten sonra da Aziz Paul'ün kenti iki defa daha ziyaret etmesi nedeniyle gerek kilise, gerekse Antiocheia Hıristiyanlık alemi için önem taşımaktadır.

İçel

Makam-ı Şerif Cami ve Danyal Peygamber Kabri(Merkez): Makam-ı Şerif Cami 1857 yılında yapılmıştır. Caminin doğusunda Danyal Peygamber'in kabri yer almaktadır. Bu nedenle camiye "Makam cami" ismi verilmiştir.

Eshab-ı Kehf Mağarası – Yedi Uyurlar (Tarsus): Tarsus'a 14 km uzaklıkta Ulaş Köyü yakınındadır. Kuran-ı Kerim'de Kehf suresinde yer alan bu mağara Müslüman ve Hıristiyanlarca kutsal sayılır. Mağaraya 15-20 merdivenle inilir.

Ulu Cami (Tarsus): Tarsus'ta bulunan cami, 1579 yılında Ramazanoğulları'ndan Piri Paşa'nın oğlu İbrahim Bey tarafından St. Pierre Kilisesi kalıntılarının üstüne yaptırılmıştır. Caminin yanında tek şerefeli minaresine Osmanlı ve Selçuklu üslupları hakimdir.

(Eski Cami-Tarsus): Tarsus, Çarşı başındaki kilisenin M.S. 1102 tarihinde St. Paul Katedrali olarak yapıldığı söylenmektedir. Günümüzde Müslümanlarca ibadet edilmekte, Hıristiyanlarca da ziyaret edilmektedir.

St. Paul Kuyusu (Tarsus): Tarsus'ta doğmuş olan St. Paul'un yaşadığı sanılan evin avlusunda bulunmaktadır. Halk arasında Roma döneminden kalma kuyu suyunun şifalı olduğuna inanılır. Günümüzde turistlerin yoğun ilgisini çeken bu kuyu suyunun kutsal olduğuna inanılmaktadır.

St. Paul Anıt Müzesi (Tarsus): Tarsus'ta 1850 yılında yaptırılan kilise, genişçe bir bahçe içerisinde duvarları kesme taş ile kaplı, kare planlı kagir bir yapıdır.

Alahan Manastırı (Mut): Mut-Karaman karayolu üzerinde, Mut'un 20 km kuzeyindedir. M.S. 440-442 yıllarında yapılmış olduğu tahmin edilir ve nefis bir manzaraya hakimdir. Kilise binaları Ayasofya ile ortak mimari özellikler taşımaktadır.

Meryemlik (Aya Tekla-Silifke): Silifke'nin 1.5 km kadar güneyinde bir tepe üzerindedir. Hıristiyanlık dönemine ait kutsal bir sit alanıdır. St. Paul'un öğrencisi Aya Tekla'nın yaşamının son yıllarını buradaki mağaralarda geçirdiğine ve yöre halkına Hıristiyanlığı yayıp mucize yarattığına inanılmaktadır. Ölümünden sonra Hıristiyanlarca "Şehitlik" olarak kabul edilmiş ve hac merkezi olmuştur.

Zeus Tapınağı ve Kilise (Silifke): En büyük göçük olan Cennet göçüğünün güney ucunda, çokgen taşlardan örülmüş duvar (Peribolos) görülmektedir. Bu duvar üç ayrı tarihsel dönemde görev yapmış olan tanrı evini ve onun kutsal avlusunu kuşatmaktaydı. Çok tanrılı çağ yapısı olan tapınak, Hıristiyanlık döneminde tümüyle yıkılıp yerine bazilika (üç ana bölümlü yapı) biçiminde bir kilise yapılmıştır. IV. yüzyıl veya en geç V. yüzyıldan kalma olduğu sanılır.

Cennet Obruğu - Meryem Ana Kilisesi (Silifke): Cennet Obruğu, Narlıkuyu'nun 3 km kuzeyinde III. jeolojik zamanın Miosen çağında bir yeraltı deresinin kalker tabakası içerisinde yaptığı erozyon sonucunda tavanın göçmesi nedeniyle meydana gelmiş bir çukurdur. Romalılar dinsel tepkilerinden korunmak için Hıristiyanların saklandığı Cennet Obruğu 60 m derinliğindedir.

İstanbul

Eyup Sultan Cami: Fetihten sonra İstanbul'da yapılan ilk camidir. 1458 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından türbe ile birlikte yaptırılmıştır. Şimdiki cami ise, 1800 yılında eski caminin minareleri dışında temelene kadar yıktırılarak Hüseyin Efendi gözetiminde yapılandır.

Eyup Sultan Türbesi: 1458'de yapılan türbede, Mekke'ye gelerek İslamiyet'i ilk kabul eden ve Hz. Muhammed'in bayraktarlığını yapan Halit Bin Zeyd (Hz. Eyüp) yatmaktadır.

Fatih Cami: Cami, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinden önce harabe durumda olan Havariler Kilisesi'nin bulunduğu yere yaptırılmıştır. Çevresinde bulunan değişik din vakıflarıyla çok büyük bir külliye oluşturmaktadır. Mimar Sinaneddin Yusuf tarafından yapılan bu külliye 1462-1470 yılları arasında tamamlanmıştır.

Bayezit Cami: Kendi adı ile anılan meydandadır. Bu büyük cami ve külliyesi, (medrese, mektep, imaret, kervansaray ve hamam), Fatih'in oğlu II. Bayezit tarafından 1501-1506 yıllarında yaptırılmıştır.

Süleymaniye Cami ve Külliyesi : Mimar Sinan'ın kalfalık eserim dediği Süleymaniye Cami ve külliyesi, İslam mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. Külliye, şehircilik açısından başlayarak, teknik, dayanıklılık, estetik ve bezeme gibi her sanat türünde üstün bir başarı sergilemektedir. Altı medrese, tabhane, imaret, kervansaray, bimarhane, hamam, mektep, oda ve dükkanlar ve Kanuni ile Hürrem Sultan'ın türbelerinden oluşan Süleymaniye külliyesi sosyal ve kültürel bağlantıları ile Fatih külliyesinden sonraki en büyük komplekstir.

Mimar Sinan Türbesi: Süleymaniye Camii'nin avlusundadır. Baş Mimar Sinan (ölümü 1588) dikkat çekici bir güzellik ve sadelikte olan bu seçkin türbeyi kendisi için inşa etmiştir. Yapı, ustanın dehasına tamamıyla uygun düşen sadeliği ve zarafeti sergilemektedir.

Sultan Selim Cami: Edirnekapı civarında, Sultan Selim mevkiindedir. 1522 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında bitirilmiştir. Ana giriş kısmındaki yazıda yapımını I. Selim'in emrettiği kaydedilmekte, bazı kaynaklara göre ise oğlunun babasının anısına yaptırdığı söylemektedir. Çok sade mimarisi vardır. Yapının içinde hünkar mahfilinin tavanı ilginç ve zengin bir süsleme ile kaplıdır. Caminin mihrap tarafında, sekizgen formda, sedef kaplamalı cam ve kapıları, nefis çini kitabeleri olan Yavuz Selim Türbesi, yakınında gene girişinde ender çiniler bulunan Kanuninin şehzadeleri ile kızlarının türbeleri, arkasında Sultan Abdülmecit Türbesi bulunmaktadır.

Haseki Cami: 1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan adına yapılan bu eserin mimarı Sinan'dır. Etrafında yer alan medrese, darüşşifa, imaret ve sebilden oluşan zarif bir külliye'dir. 1612'de I. Ahmet zamanında genişletilmiştir.

Yeni Cami: Eminönü'ndedir. 1597 yılında III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan tarafından başlatılan cami inşaatı, pencere hizasına kadar geldiğinde, padişah ve annesi ölmüştür. Yarım kalan inşaat 1663'te IV. Mehmet'in annesi Turhan Sultan'ın iradesiyle tamamlanmıştır.

Şehzade Cami: Saraçhane'de Belediye Sarayı karşısındadır. Kanuni, 1543'de ölen oğlu Mehmet için Mimar Sinan'dan bir cami yapmasını istemiş, 1544'de başlayan yapım 1548'de tamamlanmıştır. Şehir merkezinde bulunan cami, medreseler, türbeler, tabhane ve imareten oluşan bir kompleksin ortasında yer almaktadır. Tarzında tek olan iki minaresinin süslemeleriyle dikkati çeker.

Nuruosmaniye Cami: Kapalı çarşının Nuruosmaniye girişindedir. Bu caminin yapımı I. Mahmut tarafından 1748 yılında başlatılmış, vefatı ile III. Osman devrinde 1755 yılında tamamlanmıştır. Sanat değeri büyük olan yazılar, devrin tanınmış hattatlarından Eğrikapılı Rasim ve Mumcuzade Ahmet Efendi'nin eseridir.

Rüstempaşa Cami: Kanuni'nin sadrazamlarından Rüstem Paşa tarafından 1561 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Eminönü'ndeki yer hem çukur, hem de ticari merkez olduğundan Sinan, caminin altına mahzenler ve dükkanlar yapmıştır.

Sokullu Mehmet Paşa Cami: Kadırga'dadır. III. Selim'in kızı Esmehan Sultan tarafından, kocası Sadrazam Mehmet Paşa'nın anısı için, 1671 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Caminin içi kubbe eteklerine kadar devrinin en güzel çinileri ile bezenmiştir. Minber külahı da çinidir.

Yeni Valide Cami: Üsküdar'dadır. III. Ahmet'in annesi Gülnuz Sultan tarafından 1710 yılında külliye halinde yaptırılmıştır. Çifte minareli, iki şerefelidir. Gerileme dönemi, dekorasyonu ile hala sıkı sıkıya eski geleneğe bağlı klasik tarzın son örneklerinden olan bu yapıda, oranlar ve kullanılan malzemeler açısından kendisini hissettirmektedir.

Bezm-i Alem Valide Sultan (Dolmabahçe) Cami: Avlu kapısının üzerinde bulunan Şair Ziver'in kitabesinden anlaşıldığına göre, caminin yapımını başlatan Valide Sultan, 1853 yılında tamamlatan ise oğlu Abdülmecit'dir. 1848 yılına doğru kuşatma duvarları kaldırılmış ve cami içine deniz müzesi kurulmuştur.

İmrahor İlyas Bey Cami (Studios Manastırı): Samatya Yedikule arasında 463 yılında yapılmıştır. İstanbul'un eski Bizans yapılarından olan bina, vaftizci Yohannes'e ithaf edilmiştir. Binanın zemininde 13. yy.a ait döşeme mozaikleri görülür. İstanbul'un fethinden sonra 1486 yılında İlyas Bey tarafından camiye çevrilmiştir.

Kariye Müzesi (Khora Manastırı): İstanbul'un Edirnekapi semtinde bulunan Kariye, kent dışı kırsal alan anlamına gelen Khora sözcüğünden gelir. Khora Kilisesi, daha önce burada mevcut olan bir şapelin yerine İmparator Justinianus zamanında inşa edilmiştir. Zamanla harap olan yapı XI. yüzyılda yeniden yapılmıştır. Latin istilası sırasında çok harap durumda bulunan kilise XIV. yy. başlarında Theodoros Metekhites tarafından onartılmıştır.

Kariye Müzesindeki mozaik ve freskler Bizans resim sanatının son dönemine ait XIV. yüzyılın en güzel örnekleridir. Hz. İsa'nın ve Hz. Meryem'in hayatına ait sahneler yer alır.

1453 İstanbul'un fethinden sonra bir süre kilise olarak kullanılan yapı 1511 tarihinde camiye dönüştürülmüş, mozaik ve freskler sıva ve tahta kepenklerle örtülmüştür. 1948-1958 yılları arasında Amerikan Bizans Enstitüsü'nün yaptığı çalışmalar

sonunda bütün mozaik ve freskler ortaya çıkarılmış ve müze olarak ziyarete açılmıştır.

Fethiye Cami (Pammakaristos Manastır Kilisesi): İstanbul'un Fatih semtindedir. Bizans döneminde yaptırılan Pammakaristos manastırının kilisesidir. Latin istilasının son bulmasıyla XIII. yüzyılda eski kilise kalıntıları üzerine yeniden yaptırılmıştır.

Aya İrini Anıtı (St. İrene): Topkapı Sarayı I. avlusunda yer alan Aya İrini VI. yy. da İmparator Justinianus zamanında inşa edilmiştir. Malzeme ve mimarisi ile tipik bir Bizans yapısıdır. Tophane Müşirlerinden Damat Ahmet Fethi Paşanın 1846 yılında Türk Müzesinin ilk nüvesini oluşturan eserleri burada sergilenmiştir. 1869 yılında Aya İrini, Müzeyi Hümayun (İmparatorluk Müzesi) adını almıştır. Zamanla, sergi mekanlarının yetersiz kalması nedeniyle buradaki eserler 1875 yılında Çinili Köşk'e taşınmıştır. 1908 tarihinden itibaren Aya İrini Askeri Müze olarak kullanılmıştır. Daha sonra bir süre boş kalan yapı onarılmış ve Ayasofya Müzesi Müdürlüğüne bağlı bir birim haline getirilmiştir.

Zeyrek Cami (Pantokrator Manastır Kilisesi): Bizans'ın önemli bir manastır kompleksinin baş kilisesidir. Üç kiliseden meydana gelmiştir. Büyük kilise II. İoannes Komnenos'un birinci eşi Eirene tarafından (1118-1143) yaptırılmış ve Hz. İsa'ya ithaf edilmiştir. Önce bu kiliseye cenaze törenlerinin yapıldığı küçük bir kilise, daha sonra ise Theotohas Eleousa'nın himayesinde bir başka kilise eklenmiştir. Fetihden sonra kilisenin bölümleri medreseye çevrilmiş ve zamanın bilginlerinden Molla Zeyrek'in adını almıştır.

Küçük Ayasofya Cami (Ss. Sergius ve Bacchus Kilisesi): İmparator Jüstinaus tarafından 527-536 yılları arasında yaptırılmıştır. Sergios ve Bakhos adlı iki azize ithaf edilmiştir. Bizans'ta ender görülen bir örnek olarak önemlidir. Fetihden sonra 1504 yılında kilise, atriumun yerine beş kubbeli hal ve vaziye hücreleri ekleten Kapuağası Hüseyin Ağa tarafından camiye dönüştürülmüştür. Burada ilgi çekici husus iç kısımda sütunların üzerinde yer alan bir kitabe frizidir.

Eski İmaret Cami (Pantepoptes Manastır Kilisesi): Fatih'ten Haliç'e inen sırtta olup, II. yy. başına aittir. I. Alexios'in annesi Anna Dalaena tarafından yaptırılmıştır. Devrinin mimarisinin en güzel örneğidir.

Neve Şalom Sinagogu: Galata'da, Büyük Hendek Caddesi üzerindeki sinagogun adı "Barış Vahası" anlamına gelmektedir. 25 Mart 1951 tarihinde açılışı yapılan bu sinagog halen İstanbul'un en modern ve görkemli sinagogu olup düğün, bar, mitzva (ergenlik töreni) ve cenaze gibi birçok dini törene veya Hahambaşılık İs'ad törenlerine sahne olmuştur.

İtalyan Sinagogu: Galata'da Şair Ziya Paşa Yokuşu üzerindedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan, özellikle İtalyan ve Avusturya tebalı Musevilerin kurduğu bu sinagog 1886'da hizmete girmiştir. Gotik stilde cephesi ve mermer merdivenleri ile görülmeye değer bir sanat eseridir.

Aşkenazi Sinagogu: Sayıları binin altına düşen Aşkenaz ritine mensup Musevilerin bir zamanlar İstanbul'da bulunan bir kaç sinagogundan halen hizmette kalan tek sinagogdur.

Galata'da Yüksek Kaldırım Caddesi'nde bulunan sinagog, Avusturya kökenli Aşkenazlar tarafından yaptırılmış olup, Avrupa stili cephesi ve Polonya etkili tahta pagoda stilindeki Ehal ve Teva'sı (dua kürsüsü) ile geleneksel Sefarad ve Romaniot sinagoglarından farklı bir görünüm arz eder.

Zülfaris Sinagogu: Galata'da bulunan ve 17. yy.dan beri mevcut olan bu sinagogun bugünkü binası 19. yy.a aittir.

Neve Şalam Sinagogu inşa edilmeden önce birçok dini törenin icra edildiği bu sinagog, birkaç yıldan beri fiili hizmette bulunmamaktadır. Ancak 1992 yılı kutlama etkinlikleri programı içinde sinagogun dini yapı kimliği kaybedilmeden "500 Yıllık Huzurlu Yaşam Müzesi"ne dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır.

Ahrida Sinagogu: Balat'ta bulunan sinagog Makedonya'nın Ahri kasabasından göç edenler tarafından 15. yy.da kurulmuştur. Gemi pruvası şeklindeki Teva'sı (dua kürsüsü) bazılarına göre Nuh'un gemisini, bazılarına göre de Sefarad göçmenlerinin İspanya'dan Osmanlı limanlarına getiren Osmanlı kadırgalarını simgeler. 500 yılı aşkın bir süre, sürekli hizmet veren Ahrida sinagogu birkaç kez yanmış ve yeniden inşa edilmiş veya tamir görmüş olup 500 yıl etkinlikleri programı çerçevesinde rastlanabilen en eski görünümü olan Lale Devri barok stilinde restore edilmiştir.

Yanbol Sinagogu: Makedonya'nın Yanbolu kasabasından göç edenlerin kurup adını verdikleri Balat'taki bu sinagog, yörenin halen hizmette olan ikinci tarihi Musevi yapıtıdır. Sinagogun toprak boyalı tavan tezyinatındaki tabloların Yanbolu Kasabası'nı resmettiği ifade edilir.

Haydarpaşa Hemdat İsrail Sinagogu: Haydarpaşa Tren İstasyonuna çok yakın bir mesafede bulunan Sinagog, 3 Eylül 1989 tarihinde hizmete girmiş olup ismini kuruluş öyküsünden alır. Sinagogun inşasına engel olmak isteyenler tarafından çıkartılan kargaşayı önleyen II. Abdülhamit'e bir şükran nişanesi olarak sinagoga Arapça harflerle aynı şekilde yazılan "Hamid" ve "Hemdat" (Şefkat) sözcüklerinden yararlanarak "İsrail oğullarının şefkati" anlamına gelen "Hemdat İsrail" adı verilmiştir.

Etz Ahayim Sinagogu (Ortaköy): Eski zamanlardan beri Musevilerin yaşadığı Ortaköy, 1618 Büyük Bedesten yangınından sonra gelip yerleşenlerle tipik bir Musevi yerleşim bölgesi olmuş, kısa kenarlı bir üçgen içindeki cami, kilise ve sinagogu ile üç semavi dinin ahenk ve huzur içinde yan yana yaşadığı bir örnek teşkil etmiştir. "Hayat Ağacı" anlamındaki ismi ile Ortaköy Etz Ahayim Sinagogu'nu tarihçesi, tamirat fermanlarından anlaşıldığına göre 17. yy.a kadar uzanır. 1941 yılında bir yangın sonucu tamamen harap olmuş ve sadece halen bahçesinde deniz cephesinde görülen Ehal'i (Kutsal Tevrat kopyası el yazması parşömenlerin muhafaza edildiği dolap) kalmıştır.

Karaman

Aktekke Cami (Mader-i Mevlana Cami-Merkez): 1370'lerde Mevlana'nın Annesi Mümine Hatun için Karamanoğulları'ndan Alaeddin Ali Bey yaptırmıştır. "Mader-i Mevlana Cami ve Türbesi" ya da "Mevlevi Tekkesi" adlarıyla da bilinmektedir. Sağa kaydırılmış taş mihrabın solunda Mevlana'nın annesi, karısı, çocukları ve torunlarının mezarları bulunmaktadır.

Yunus Emre Camisi(Merkez): Kirişçi Mahallesi'ndedir. Cami, türbe, zaviye ve hazire bölümlerinden oluşan külliye, XIV. yüzyılda yaptırıldığı sanılmaktadır. Türbede Yunus Emre ile şeyhi Taptuk Emre'nin gömülü olduğuna inanıldığından bu adla anılmaktadır. Hazirede bulunan 1561 tarihli mezar taşı, yazıtı ve bezemeleriyle Karamanoğulları Dönemi'nin değerli örneklerindedir.

Yunus Emre Türbesi (Merkez): Karaman merkez Kirişçi Mahallesi'nde, Yunus Emre Cami bitişiğindedir. Türbede bulunan dört sanduka Yunus Emre, Taptuk Emre, Yunus Emre'nin oğlu İsmail ve kızına aittir. Karamanoğulları devrinde yapılmıştır. Türbenin güney tarafı Yunus Emre Şiir Parkı olarak tanzim edilmiştir

İmaret Cami (Merkez): Karamanoğlu II. İbrahim Bey tarafından 1433 yılında yaptırılan cami, yapılış amacına göre mescit, türbe, aşevi, hafız yetiştirmek için darülhuffaz ve darülkurra, gelenlerin kalması için misafirhaneden oluşan bir komplekstir. Günümüzde, tümü cami olarak kullanılmaktadır. Çini mihrabı İstanbul'da Çinili Köşk'te, ağaç oyma kapı ve pencereleri ise Türk İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Taşkale Cami (Mağara Mescid-Taş Mescid-Taşkale): Karaman'a 50 km uzaklıkta Taşkale kasabasında kayalara oyulan buğday ambarları gibi yine kayalara oyulmak suretiyle yapılan otantik özellikli Türkiye'de eşi olmayan bir camidir.

Ulu Cami (Ermenek): Cami, Ermenek, Yukarı Çarşı semtinde, Gülpazar Mahallesi'ndedir. Karamanoğulları döneminin ilçedeki en büyük ve en eski yapılarından. 1302'de Kerimüddin Karaman Beyin oğlu Mehmet Bey yaptırmıştır.

Meydan Cami (Ermenek): Ermenek, Meydan Mahallesi'nde olan cami, küçük bir yapı olmasına rağmen kubbesi ve minaresi ile ilgi çekmektedir. Mukarnaslı taş mihrabı ve taş işlemeli minberi özgündür. Giriş yönündeki minare yapıdan bağımsızdır. Yapım tarihi bilinmemekte, XV. yüzyılda onarıldığı sanılmaktadır.

Sipas Cami (Ermenek): Cami, Ermenek, Çınarlısu Mahallesi'ndedir. Karamanoğulları Dönemi'nde (XIV. yy. ortalarında), Bedreddin Mahmud Bey oğlu Ebulfeth Alaaddin Halil Bey yaptırmıştır. 1850'de onarıldığını gösteren yazıtı vardır.

Tol Medrese (Ermenek): Medreseyi 1339'da Karamanoğulları'ndan Emir Musa Bey yaptırmıştır. Lahitlerden biri firuze altıgen ve üçgen motifli çinilerle süslüdür. Bunlar, Karamanoğulları dönemi alçı ve çini bezeme sanatının özgün örnekleridir.

Maden Şehri (Binbir Kilise-Merkez): Maden şehri, Karaman'ın kuzeyinde 50 km uzaklıkta Karadağ eteklerine kurulmuş bir yerleşim yeridir. Binbir Kilise olarak bilinen tarihi kalıntıların üzerindedir. Kente girişte sağdaki ilk bina olan Büyük Kilise (Mahalaç Kilisesi) düzgün kesme taştan yapılmıştır. Kentin kuzeyinde bulunan Çanlı Kilise yıkıntılı halindedir. Kentin tam ortasında ayak uçları kibleye karşı olan bir mezarlık bulunmaktadır. Maden şehri kentsel sit alanıdır.

Değle (Merkez): Karadağ'ın üst tepeleri üzerinde yer alan Değle ören yerinde bulunan Bizans kiliseleri (6 adet) ve kitabeler yıkıntı halindedir. Değle Aziz Paulus (St. Paul)'un yaşadığı yerlerden biridir.

Derbe (Merkez): Karaman'a 27 km uzaklıkta Ekinözü (Aşırın) Köyündedir. Burada kent ve kilise kalıntısı bulunmaktadır. Bu kilisenin Efes'teki Meryem Ana Kilisesi'nden 14 yıl önce kurulan ilk Hıristiyan kilisesi olduğu söylenmektedir.

Kızıl Kilise (Merkez): Yollarbaşı Kasabasının Topraklık mevkiinde bulunan kilise yıkıntı halindedir. Bizanslılar zamanında Binbir Kilise ile birlikte Hıristiyanların önemli ibadet merkezlerinden biri olmuştur.

Çeşmeli Kilise (Merkez): Karaman'ın, Topucak Mahallesiindedir. Karadağ'da yer alan Binbir Kilise küçük bazilikalarının bir benzeri olarak yapılmıştır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte ilk yapılaş tarihinin Bizans dönemi olduğu sanılmaktadır.

İnöğlesi Kaya Manastırı (Ermenek): Ermenek'in doğusunda Yumrutepe Dağı'nın güneybatı yamaçlarında bulunan kaya manastırı ilk Hıristiyanlık dönemine aittir.

Kars

Menucehr Cami (Ani Harabeleri): Ani antik kenti içerisinde yer almaktadır. 1072 yılında Seddatoğulları'ndan Ebu Süca Manucehr tarafından yaptırılan cami, Selçukluların Anadolu'da inşa ettikleri ilk cami olarak dikkat çekmektedir. Tavanlarında mozaik görünümlü renkli taşlar ve zengin motifli geometrik süslemeleriyle, Anadolu Selçuklu eserlerinin en güzel örneklerindedir.

Ebul Muammeral Cami (Boz Minare-Ani Harabeleri): Ani Kentinin orta kısmında yer alan cami, son Seddatlı Sultanı Şahan Şah tarafından yaptırılmıştır. Tahrip edilmiş olan caminin minaresi yana devrilmiş olarak durmaktadır.

Keçel Kilisesi (Aziz Pirkitch Kilisesi-Ani Harabeleri): Ani Harabelerinde, 1034-1036 yıllarında Gregor'un torunu Abugremrizents Daklavini'nin oğlu tarafından yaptırılmıştır. 1173 yılında Papaz Tridot tarafından onarılmış, 1291 yılında ana yapıya bir çan kulesi eklenmiş, 1342 yılında kubbe onarılmıştır. Halen yıldırım çarpması sonucu bina yarı yarıya yıkık durumdadır.

Şirli Kilise (Aziz Gregor Kilisesi-Ani Harabeleri): Ani Harabelerinde, 1215 yılında Şeddatlı Sultanlığı himayesindeki azınlıkların isteği üzerine Tigran tarafından yaptırılmıştır. Kubbesinin iç kısmındaki süslemelerle dikkat çeken ana yapının büyük kısmı tahrip olmuştur.

Abughamrent Gregor Kilisesi (Ani Harabeleri): Ani Harabelerinde, Ani Kralı II. Gagik tarafından 998 yılında Gregor adına yaptırılmıştır.

Güvercinli Kilise (Genç Kızlar Kilisesi-Ani Harabeleri): Ani Harabelerinde, XII. veya XIII. yüzyılda yapıldığı sanılan bu yapı, büyük surların dışında Arpaçay kenarında sarp bir kayalık üzerinde inşa edilmiştir.

Kemserakanlı Kilise (Ani Harabeleri): Ani Harabelerinde, 922 yılında inşa edilen bu kilisenin halen üzerinde ilkel insan motifleri bulunan tek duvarı kalmıştır.

Meryem Ana Katedrali (Fethiye Cami-Ani Harabeleri): Katedralin Ani Kent merkezinde yapımına 1010 yılında II. Sembat zamanında başlanılmış olup, I. Gagik döneminde bitirilmiştir. 1064 yılında Alpaslan'ın Aniyi fethiyle birlikte bir süre cami olarak kullanılmıştır. 1319 yılında depremde hasar görmüş ve Mimar Tiridot tarafından onarılmıştır. Halen bu yapı Ani'de bulunan en iyi korunmuş yapılar arasındadır.

Arak' Eltos Kilisesi (Ani Harabeleri): Ani harabelerinde 1031 yılında inşa edilen kilise patrikhane olarak yapılmıştır. 1064 yılında Selçukluların Ani'yi ele geçirmeleri ile kervansaray haline getirilmiştir.

Havariler Kilisesi (Kümbet Cami-Merkez): Kars Kalesinin güney eteğinde Kaleiçi Mahallesiinde yer alan kilise, günümüze kadar iyi korunmuştur. M.S. 932-937 yılları arasında Kars'ı başkent yapan Bağratlı Kralı Abbas tarafından yaptırılmıştır. Uzun süre kilise olarak kullanıldıktan sonra, yapı 1064 yılında Selçuklular tarafından camiye çevrilmiş, sonraki dönemlerde yine kilise olarak kullanılmıştır. 1878 yılında, Ruslar tarafından onarılmıştır. 1890 yılında kilisenin yanına inşa edilen çan kulesi 1918 yılında yıkılmıştır.

Kayseri

Ulu Cami (Sultan Cami-Merkez): Cami Kebir Mahallesiinde, Kapalı Çarşının hemen yanında yer almaktadır. Halk arasında "Ulu Cami" denilmekte, eski kayıtlarda ise "Sultan Cami" olarak geçmektedir. Ulu Cami 1134-1143 yılları arasında Kayseri'yi devletine başkent yapan Danişmentiler'in 3. hükümdarı Melik Mehmet Gazi tarafından yaptırılmıştır. Selçuklu Hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 1205 yılında Yağıbasanoğlu Muzaffereddin Mahmut tarafından onarılmıştır.

Gülük Cami (Merkez): Şehrin içinde, Düvenönü semtinin güneybatısında Gülük Mahallesiinde yer alır. Danişmentilere ait cami ve medreseden meydana gelen bu yapıyı Muzaffereddin Mahmut'un kızı "Atsız Elti Hatun", 1211 yılında yaptırmıştır. Çok güzel çini mozaiklerle süslü mihrabı, Selçuklu çini sanatının şaheserlerinden biri olarak ayaktadır.

Lale Cami (Merkez): Lale Mahallesiinde, Lala Musluhiddin Paşa tarafından yaptırılan cami, Selçuklu devrine aittir. Selçuklu tarzı ahşap minberi üzerinde yazılı Ayetel Kürsi orijinalliğini korumaktadır. Minaresi sonradan yapılan caminin doğu tarafında bir türbe, kuzey tarafında bir hamam bulunmaktadır.

Hunat Cami ve Külliyesi (Merkez): Cami, 1238 yılında Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubat'ın karısı Mahperi Hatun tarafından yaptırılan külliyeinin bir bölümüdür. Ortasındaki kubbesi ve minaresi sonradan inşa edilmiştir. Doğu ve batısındaki taç kapıları Selçuklu taş işçiliğinin en güzel örneklerindedir. Ahşap minberi orijinaldir. Sağlam kesme taş işçiliği ve kaleyi andıran duvarlarıyla dikkati çeker.

Hacı Kılıç Cami ve Medresesi (Merkez): İstasyon Caddesindeki medrese ve cami, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu İzzeddin Keykavus zamanında 1249-1250 tarihinde yaptırılmıştır. Birbirine bitişik olan binaların ayrı girişleri olup, sol tarafı cami, sağ tarafı medrededir.

Kurşunlu Cami (Merkez): Hacı Ahmet Paşa tarafından yaptırılan cami, Mimar Sinan'ın eserlerinden olup klasik Osmanlı mimarisi üslubunda, kitabesine göre 1585 yılında inşa edilmiştir. Mermer işçiliği, minberi, mihrabı ve kürsüsü orijinaldir.

Döner Kümbet (Merkez): Prens Şah Cihan Hatun adına yapılmış olan bu kümbet, kendisine has özellikleriyle dikkati çeken bir eserdir. Selçuklu eserlerinin Kayseri'deki en güzel örneklerindedir. Çokgen şeklindeki kümbetin, her bir yüzüne çeşitli geometrik şekiller, efsanevi yaratıklar kabartma olarak yapılmıştır.

Kutluğ Hatun Türbesi (Merkez): Hunat Caminin doğusundadır. Şah Kutluğ Hatunun emriyle 1349 yılında yapılan bu kümbet, büyük ve süslü taç kapısı ile Kayseri'de türünün başyapıtıdır.

Mahperi Hatun Türbesi (Merkez): Hunat Cami ile medresenin arasında, eşine az rastlanır bir sanat eseridir.

Sırçalı Kümbet (Merkez): Silindir şeklinde olan kümbet, çok düzgün ve üstün işçilikle kesme taşlarla yapılmıştır.

Çifte Kümbet (Merkez): Kayseri'den 1 km uzaklıkta Sivas yolu üzerinde 2 kümbet vardır. Bunlardan birisi iz bırakmadan harap olmuştur, ikincisi oldukça iyi korunmuş ve bugün ayaktadır. 1247 yılında Melike Adile Hatun adına kardeşleri tarafından yaptırılmıştır.

Soğanlı Vadisi Kiliseleri: Soğanlı Vadisi Yeşilhisar ilçe sınırları içinde, Ürgüp'ün 40 km güneydoğusundadır. İki kısımdan oluşan vadiye Roma döneminden itibaren devamlı olarak yerleşilmiştir. Vadi yamaçlarında yer alan kaya konilerini Romalılar mezarlık, Bizanslılar kilise olarak kullanmışlardır.

Bölgede 50'ye yakın kaya kilise ve mağara vardır. Bunlardan; Karabaş, Gök, Tokalı, Karanlık, Yılanlı, Kubbeli, Balıklı, Geyikli ve St. Barbara Kiliselerini saymak mümkündür.

Karabaş Kilisesi (Yeşilhisar): Soğanlı Vadisinin sağ yamacında yer alır. Buradaki kayalıkta Karabaş Kilisesinden başka pek çok mezar odaları ve rahiplerin devamlı olarak kaldıkları mekanlar bulunmaktadır. Farklı zamanlarda ve farklı tekniklerle boyanan kilise XI. yüzyıla tarihlenmektedir.

Azize Barbara Kilisesi (Tahtalı Kilise-Yeşilhisar): Soğanlı Köyünden batıya uzanan vadinin sonunda yer alır. Duvarlarında, Peygamberin görünümü, deesis, müjde, ziyaret, bakireliğin ispatı, Beytullahim'e yolculuk, doğum, İsa'nın cehenneme inışı, yedi uyuyanlar ve aziz tasvirleri bulunmaktadır.

Kubbeli Kilise (Yeşilhisar): Kubbeleri, peri bacasının işlenmesiyle oluşturulan kilise, tonozları ile ileri bir mimari özellik gösterir.

Kırklareli

Hızırbey Külliyesi (Merkez): 1383'de Kösemihalzade Hızır Bey tarafından yaptırılan külliye hamam, cami ve arastadan oluşmaktadır. Büyük Cami olarak da tanınmaktadır.

Gövdesi Balkan Savaşı sırasında yıkılmış 1937'de onarılmıştır.

Cedit Ali Paşa Cami (Babaeski): Mimar Sinan'ın eseri olan caminin 1561-1565 yılları arasında yapıldığı sanılmaktadır. Avlunun batı kapısındaki yazıttan 1832'de onarıldığı anlaşılmaktadır. Cami, medrese, hamam, kervansaray ve kütüphaneden oluşan külliye'den yalnızca cami günümüze ulaşabilmiştir. Süleymaniye Camisinin küçük bir modeli olan cami tek şerefelidir.

Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi (Lüleburgaz): 1570 tarihli külliye; camisi,hamamı, medresesi ve kervansarayı ile görkemli bir Osmanlı yapıtıdır. 1839 yılında onarım gören Sokullu Caminin tek kubbeli camiler içinde özel bir yeri vardır. Tek şerefeli olan minaresi yeniden yapılarak yeniden ibadete açılmıştır.

Gazi Süleyman Paşa Cami (Küçük Ayasofya Kilisesi-Vize): Kale mahallesinde surlar arasında bulunan kilise, Gazi Süleyman Paşa tarafından XVI. yy. da camiye çevrilmiştir. Sıvalı duvarlarda fresk kalıntıları seçilebilmektedir. Ayrıca İslam dönemine ait kalem işleri de vardır. Yapıda tamamen kilise havası hakimdir.

Mağara Manastırı (Vize): Vize ilçesinin kuzeybatısındaki vadinin yamacında kayalara oyularak yapılmıştır. Kaya manastırının en ilgi çekici bölümü olan şapel, oldukça küçüktür.

Ayanikola Ayazma ve Manastırı (Kıyıköy): Papuç Deresi Vadisi'nde bir kaynağın çevresinde yer alan manastıra, kıyıda ve ilçeden iki ayrı yoldan ulaşılabilir. İlçeden gelen yolun üstünde 2 m yüksekliğindeki kayaya yedi dizelik bir yazıt kazınmıştır. Tümüyle kaya kütesinin içi oyularak biçimlendirilmiş olup, üç bölümden oluşmaktadır.

Kırşehir

Cacabey (Medresesi) Cami (Merkez): İl merkezinde bulunan Medrese, 1271-1272 yıllarında yaptırılmıştır ve günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Selçuklu Döneminde astronomi yüksekoku olarak hizmet vermiştir. Yapıdan ayrı olan minaresi de gözlem kulesi olarak kullanılmıştır.

Ahi Evran Cami ve Türbesi (Merkez): 1482 yılında, Ahilik teşkilatının kurucusu Ahi Evran adına yaptırılan cami ve türbe, il merkezinde bulunmaktadır. Türbeye, cami içinden bir merdivenle çıkılmaktadır.

Lala Cami (Lale Cami-Merkez): İl merkezinde, Melik Gazi Kümbeti'nin hemen yanındadır. Caminin mimari tarzı, 13. yüzyılda kervansaray veya darphane olarak yaptırıldığı kanısını uyandırmaktadır.

Melik Gazi Türbesi (Merkez): İl merkezinin güneydoğusunda bulunan türbenin 13. yüzyılda yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

Derefaalı Kiliseleri (Akçakent): Hıristiyanlığın ilk kiliselerinden olan bu yapılar, Akçakent ilçesinin Derefaalı köyündedir.

Konya

Mevlana Türbesi ve Dergahı (Merkez): Türbenin çekirdeği 1230 yılında, Mevlana'nın babası Sultan-ul Ulema Bahaeddin Veledin vasiyeti üzerine buraya gömölüp, üzerine basit bir türbe yapılmasıyla oluşmuştur. Mevlana'nın ölümünden sonra ise Pervane Muiniddin ve karısı Gürcü Hatun tarafından buraya bir türbe yaptırılmıştır. Türbe daha sonra dini ve sosyal işlevli mimari eklemeler yapılarak günümüzdeki şekliyle bir Mevlevi dergahı haline getirilmiştir. Mevlana'nın ölümünden sonra yani 1273 yılından itibaren imarına başlanan dergah Cumhuriyetten sonra müze haline dönüştürülmüştür. Müzede Mevlana ve diğer Mevlevilere ait veya çeşitli yollarla dergaha gelmiş değerli yazmalar, hat ve tezhip örnekleri, maden cam ve ahşap eserler ile Mevlevi musikisi enstrümanları, halı ve kilimler sergilenmektedir.

Alaaddin Cami (Merkez): Konya'da Alaaddin Tepesinde. XII. yüzyıldan kalan ilk Selçuklu eseri Alaaddin Cami'nin zamanla değişen planı, organik bir bütün değildir. İlk caminin abanoz ağacından 1155 tarihli şahane minberinde Sultan Mesut ve II. Kılıçaslan'ın kitabeleri bulunmakta, Ahlatlı usta Mengümberti'nin adları yazılıdır.

Aziziye Cami (Merkez): 1676'da Mustafa Paşa'nın yaptırdığı ilk yapı 1867'de yanınca, Abdülaziz ve annesi Pertevniyal Hatunun yardımlarıyla 1872'de günümüze ulaşan cami yaptırılmıştır.

İnce Minareli Cami ve Medrese (Merkez): Alaaddin Tepesinin batı eteğinde olan medrese 1260'da Selçuklu Veziri Sahip Ata tarafından yaptırılmıştır. Taç kapının görkemli görünüşüne karşın, yalın, süslemesiz bir yapıdır. Selçuklu mimarisinin kuvvetini gösteren taş işlemler, Fransız gotiğinden beri en asil sanatı göstermektedir.

İplikçi Cami ve Medresesi (Merkez): Alaaddin Tepesinin doğusunda, Alaaddin Caddesinde. Medresenin vakfiyesinden ilk yapının II. Kılıçaslan döneminde vezir Şemseddin Altunbanın (Altıpa) yaptırdığı sanılmaktadır. (XII. yy sonu). Cami ve medrese Hacı Ebu Bekir tarafından 1332'de genişletip yenilenmiştir.

Sahip Ata Külliyesi (Merkez): Son yıllardaki araştırmalar Sahip Ata Cami'nin aslında bugünkü çifte minareli cepheye kadar uzandığını ve ağaç direkler üzerine ahşap bir cami olduğunu göstermektedir. Selçuklu veziri Sahip Ata tarafından başlandığı ve mimar Kölük Bin Abdullah'ın eseri olduğu yazılıdır.

Lala Mustafa Paşa Külliyesi (İlgın): Külliye; cami, imaret ve han olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Cami çarşı içinde geniş bir alanı kaplayan külliyenin bir bölümünü teşkil etmektedir. 1576 yılında Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan külliye bazı kaynaklarda Mimar Sinan'ın eserleri arasında geçmektedir.

Eşrefoğlu Cami (Beyşehir): Beyşehir İlçesi'nin kuzeyinde, İçeri Şehir Mahallesindedir. 1296-1299 yılları arasında yaptırılmış olup, Anadolu'daki ahşap camilerin en büyük ve orijinalidir.

Nasreddin Hoca Türbesi (Akşehir): Akşehir'de kent surunun doğusunda, kendi adıyla anılan mezarlıktır. Onarımlarla özgün biçimini yitiren yapıya günümüzdeki görünümünü 1905'te Akşehir kaymakamı Şükrü Bey kazandırmıştır. Eski yapıdan yalnızca ortadaki ana türbe kalmıştır. Mermer sandukanın baş ucunda gülmece ustasının yaşamını simgelemek üzere H. 683 (1284) olan ölüm tarihi, tersten 386 biçiminde yazılmıştır.

Sille Siyata Manastırı (Merkez): Konya il merkezinin 8 km kuzeybatısında, erken Hıristiyanlık döneminde önemli bir merkezdir. Bu dönemde başta Akmanastır diğer adı ile Haglos Kharitan (St. Choritan) olmak üzere birçok manastır keşişler tarafından kayadan oyularak yapılmış olup, dünyada kurulan ilk manastırlar arasındadır.

Ak Manastır (Haglos Kharitan, Sille): Konya-Sille arasındadır. Kayaya oyulmuş odalarla onları çeviren yapıdan oluşan manastır M.S. 274'de Saint Horion adlı bir aziz adına yapılmıştır.

Haghia Eleni Kilisesi (Sille): Sille Bucağında, M.S. 327'de İmparator Konstantinus döneminde yapılmış olup, Anadolu'daki ilk Hıristiyan kiliselerindendir. Kilise, İsa, Meryem ve havarilerin resimleriyle süslüdür. Kilisenin iç kapısının üstünde yazılı tamir manzumesinden Mikail Arhonkolan ismine kurulduğu anlaşılan yapı, onarılmış ve boş olarak korunmaktadır.

Lystra (Hatun Saray-Meram): Konya'nın güney batısında Hatunsaray Kasabasına bir kilometre mesafede karayolunun sağ tarafında yaklaşık 400 m içerde Zolkara denilen yerdedir.

Malatya

Namazgah Cami (Battalgazi): Battalgazi ilçesi şehir surlarının dışında dikdörtgen alan üzerine 1243 yılında Selçuklular tarafından yapılmıştır. Mihrabın yüzeyi orijinal selçuklu süslemeleri ile bezenmiştir.

Ulu Cami (Arapkir): 1334 yılında Arapkir'i egemenlikleri altına alan İlhanlılar dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Büyük mihraplı bir yapıdır. Kitabesi ve minaresi yıkılmıştır.

Mardin

Ulu Cami (Merkez): XII. yy. Artukluoğlu yapısıdır. Yapının süsleme ve bezemeleri oldukça fazladır.

Latifiye (Abdüllatif) Cami (Merkez): Cumhuriyet Alanı'nın güneyindedir. Taç kapı yazıtından, 1371'de Artuklu sultanlarından ikincisinin döneminde görev almış olan Abdüllatif tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzdeki minareyi 1845'te Musul Valisi Gürcü Mehmet Paşa yaptırmıştır. Doğudaki taç kapı Mardin'deki yapıların en iyi korunmuş olanıdır. Geç dönem minber ve mahfil, Selçuklu ahşap işçiliğinin özgün örneklerindedir.

Zinciriye Medresesi (Merkez): Medrese mahallesindedir. 1385 tarihli yapı, dikdörtgen geniş bir alanı kaplayan cami, türbe ve çeşitli ek bölümlerden oluşmuştur. Süslemeleri oldukça zengindir.

Kasımiye Medresesi (Merkez): Artuklu egemenliği döneminde yapımına başlanan medresenin Akkoyunlu Sultan Kasım döneminde 1487-1502 arasında bitirildiği sanılmaktadır. XV. yy.la tarihlenen yapı, mimari ve bezeme açısından daha önceki Artuklu Dönemi (XIV. yy.) özelliklerini göstermektedir.

Melik Mahmut Cami (Bab Es Sur Cami-Merkez): Savur kapısına giden yolun kuzeyindedir. Taç kapıdaki yazıtta yapım tarihi 1363-1364 olarak gösterilirken Katip Ferdi 1362-1363 tarihini verir. Buna göre yapı XIV. yy. üçüncü çeyreğine tarihlenmektedir.

Deyr Ul Zaferan Manastırı (Merkez): Mardin'in 5 km doğusunda, IV. yüzyılda yapılan bir manastırdır. Manastırın 1 km kuzeyinde kayalara oyulmuş Meryem Ana Kilisesi (Theodoros Tapınağı) ve Mar Yakup Manastırı ile Deyr ul Zaferan bir üçlü oluşturmaktadır. Manastırın içinde tarihi bir İncil ve kutsal taş bulunmakta, ilk tıp fakültesinin burada kurulduğu söylenmektedir.

Deyr ul Zaferan, Yukarı Mezopotamya'nın tarihi yapıtlarından en tanınmış olanlarından biri ve Süryani Kadim Cemaatinin dini merkezidir. Manastır IV. yy. da kurulmuş olup o dönemden kalma mozaikler bugün de durmaktadır. Canlı bir tarih görünümünde olan manastırın en büyük özelliklerinden biri de içinde 52 Süryani patriğinin mezarlarının bulunmasıdır.

Mar İzozil Manastırı (Midyat): Yörenin en eski manastırıdır. Mar Yakup ve Deyr ül Seyde Manastırları arasındadır. IV. yy.ın başlarında yaşayan Şamişatlı Mar İzozil'in ismi ile anılmaktadır. Resmi kayıtlarda XVIII. yy. sonlarına kadar işlevini sürdürdüğü belirtilmektedir.

Deyr Ul Umur (Mar Gabriel-Midyat): Midyat'ın 18 km doğusundadır. Süryani Kadim Cemaatinin ünlü ve büyük yapıtlarından olan manastır, yüksekçe bir tepeye yapılmıştır. Manastırın temelleri M.S. 397 yılında atılmış ve kısa sürede tamamlanmıştır. Değişik tarihlerde manastırın içinde ve dışında ekler yapılmıştır. Bunlar; Kral Arkadius döneminde yapılan, rahipler için barınma ve ibadet yerleri, Kral Küçük Theodosyus çağında lahitlerin konacağı abide evi bugün kullanılan Meryem Ana Kilisesi, Resuller Kilisesi, Kırk Şehitler Kilisesi, Mar Şumuel'in gömülü olduğu mabet, manastırın güneybatısında Kartminli Mar Şemun'un mabedi, sekiz kemer üzerinde yükselen motifli Theodora Kubbesi, ziyaret amacıyla gelip yapının görkemi karşısında manastırın hizmetine giren Mısırlıların yaptırdığı kubbe ve 512 yılında Kral Anastos tarafından yaptırılan motif ve mozaikleri ile ünlü, büyük Mabettir.

Meryem Ana Kilisesi (Midyat): Midyat ilçesinin 40 km. doğusunda, Dargeçit yolunda Hah Köyü sınırları içindedir.

Maryakup Manastırı (Nusaybin): Bu manastır eskiden Arun adıyla anılmış ise de Suruçlu profesör Maryakup'un adıyla tanınmıştır. I. veya II. yy. da inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Nevşehir

Kurşunlu Cami (Damat İbrahim Paşa Külliyesi-Merkez): XVIII. yüzyılda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı külliye; cami, medrese, kitaplık, sübyan mektebi, imaret ve hamamdan oluşmaktadır. Külliyenin güneydoğusunda olan cami, 1726

yılında yapılmıştır. Dıştan yalın görünüşlü caminin içi, Lale Devri özelliğini yansıtan kalem işi nakışlarla bezelidir.

Hacı Bektaş Veli Dergahı ve Külliyesi (Hacı Bektaş): Hacı Bektaş Veli, XIII. yüzyılda yetişmiş ünlü bir Türk-İslam düşünürüdür. Üstün zeka ve kişiliğe sahip olan Hacı Bektaş Veli, ilk eğitimini büyük Türk düşünürü Türkistan Piri, Hoca Ahmet Yesevi'nin kültür ocağında almış ve o dönemde ün yapmış çok sayıda Türk bilim adamının yetiştiği Horasan'da engin bir bilgi birikimine, geniş bir dünya görüşüne sahip olmuştur. Orta Anadolu'yu şehir şehir, köy köy dolaştıktan sonra, yaşayan Türk gelenek ve göreneklerini korumaya çalışarak Suluca Karahöyük'te İslâm inanç ve öğretisi merkezi kurmuş çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Yeniçeri ocağının da Piri olarak bilinen Hacı Bektaş Veli, Anadolu'daki Türk-İslam birliğinin sağlanmasına yardımcı olmuştur.

Dergah ve Külliye (Hacı Bektaş): XIV. yüzyılda Hacı Bektaş Veli'nin yaptırdığı Kızılca Halvet (Çilehane) ile çevre yapılarına sonraki yıllarda yenileri eklenmiştir. XIX. yüzyılda onarılan Dergah, 1959-1964 arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yeniden elden geçirilmiş, 1964'te müze olarak açılmıştır.

Hacı Bektaş Veli Türbesi (Pir Evi-Hacı Bektaş): Türbenin cephesi, yan yana üç kemerli bir eyvandan meydana gelmektedir. Pir Evi'ne ortadaki büyük kemerin altındaki demir parmaklıklı, çift kanatlı kapıdan girilir.

Tokalı Kilise (Göreme): Göreme Vadisi'nde, bölgenin bilinen en büyük kaya kilisesi olup Tek Nefli Eski Kilise, Yeni Kilise, Eski Kilisenin altındaki kilise, yeni kilisenin kuzeyindeki yan şapel olmak üzere dört mekandan oluşur. X. yy. başlarına tarihlenen Eski Kilise, bugün Yeni Kilisenin giriş mekanı şeklinde ise de orijinal olup tek nefli, beşik tonozlu bir yapıdır.

Rahipler ve Rahibeler Manastırı (Göreme): Göreme Açık Hava Müzesi girişinin solunda yer alan 6-7 katlı kaya kütleli "Rahibeler Manastırı" olarak bilinir. Bu manastırın birinci katındaki yemekhanesi, mutfağı, bir kaç odası ile ikinci kattaki yıkık şapel de gezilebilir durumdadır. Üçüncü kattaki (bir tünelle ulaşılan) kilisesi çapraz kubbeli, dört sütunlu üç apsislidir. Kilisede doğrudan kaya üzerine yapılan İsa freskinin yanında kırmızı bezemeler görülür.

St. Basil Şapeli (Göreme): Göreme Açık Hava Müzesi'nin girişindedir. Kilise XI. yüzyıla tarihlenmektedir. İsa portresi, yanında Meryem ve çocuk İsa, Aziz Theodore, at üzerinde ejderle savaştan Aziz George tasvirleri bulunmaktadır.

Elmalı Kilise (Göreme): Göreme Açık Hava Müzesinde, basit planlı bir kilisedir. Günümüze gelmiş fresklerin altından ikonoklastik dönemde yapılmış geometrik bezekler çıkmıştır. Adını çevresindeki elma bahçelerinden alan kilisenin freskleri II. yy.a tarihlenmektedir.

Çavuşin Kilisesi (Göreme): Göreme-Avanos yolu kenarında, Göreme'ye 2.5 km. uzaklıktadır. Tek nefli, beşik tonozlu, 3 apsisli olup narteksi yıkılmıştır. İmparator Nicephorus Phocas adına yapılan Çavuşin Kilisesi 964-965 yıllarına tarihlenmektedir. Kilisede işlenen konular diğer kaya kiliselerinde olduğu gibi İncil ve Hz. İsa'nın hayatından alınmıştır.

Yılanlı Kilise (Göreme): Göreme Açık Hava Müzesi'ndedir. Kapadokya'da saygın olan Azizlerin tasvirleri bulunan kilise, XI. yy.a tarihlenmektedir. Tasvirlerden bazıları şunlardır. İncil tutan İsa ve yanında Kilisenin Banisi, Aziz Onesimus, Ejderle savaşıyan Aziz George ve Aziz Theodore, çıplak uzun saçlı ve önünde palmye ağacı bulunan Aziz Onuphrius.

Karanlık Kilise (Göreme): Göreme Açık Hava Müzesi'ndedir. Narteksteki küçük bir pencereden ışık alan kilise oldukça karanlıktır. Bu yüzden Karanlık Kilise adıyla bilinir. Yapı tümüyle fresklerle bezenmiştir. Yöredeki kiliselerden freskleri en sağlam kalmış olanıdır.

Azize Catherine Şapeli (Göreme): Karanlık Kilise ile Çarıklı Kilise arasında yer alan Azize Catherine Şapeli'nde, hem narteks, hem de naos serbest haç planlı, merkezi kubbelidir; haç kolları beşik tonozlu ve apsis templonludur. Narteks zemininde mezar bulunmaktadır. Şapelin sadece naos kısmında figürler vardır. Pandantifler kabartma geometrik süslemelerle bezenmiştir.

Çarıklı Kilise (Göreme): Göreme Açık Hava Müzesi'ndedir. İsa'nın göğe yükseliş sahnesi altında bulunan ayak izlerinden dolayı kiliseye "Çarıklı Kilise" adı verildiği sanılmaktadır.

Aziz Barbara Şapeli (Göreme): Elmalı Kilisenin bulunduğu kaya bloklarının arkasındadır. Duvarlara ve kubbeye zengin geometrik motifler, mitolojik hayvanlar ve askeri semboller resmedilmiştir. Duvarlarında taş izlenimi veren motifler ayrıca, İsa Pantokrator (Dünya hakimi) ile Azizlerden Georgia, Theodoros ve Barbara'nın tasvirleri yer almaktadır. Kilise, II. yy.ın ikinci yarısına tarihlenmektedir.

Durmuş Kadir Kilisesi (Göreme): Bazilika tipinde olan kilise, ortasında Papaz tahtı, iri dikdörtgen sütunları, vaftiz yeri, birinci bölmedeki duvarlara oyulmuş irili ufaklı mezarlardan oluşmaktadır. Kaya kabartma süslemelerinin en güzel örneklerine sahip olan bu kilise VI. ve VII. yy'a tarihlenmektedir.

El-Nazar Kilisesi (Göreme): Göreme-Müze yolunun sağında, yoldan yaklaşık 800 m uzaklıkta El-Nazar vadisindedir. Kilise X. yy. sonlarına tarihlenmektedir. Kilisede, müjde, ziyaret, doğum, üç münecimin tapınması, Mısır'a kaçış, İsa'nın mabede takdimi, Elizabeth'in takip edilişi, vaftiz vb. tasvirler bulunmaktadır.

Saklı Kilise (Göreme): 1957 yılında bulunduğundan dolayı "Saklı Kilise" adı verilmiştir. El-Nazar Kilisesinin yakınındadır. Kiliseyi süsleyen resimler sıva üzerine değil, doğrudan ana kaya üzerine yapılmıştır.

Kılıçlar Kilisesi (Göreme): Kılıçlar Vadisinde, Göreme Açık Hava Müzesinin yaklaşık 600 m kuzeydoğusundadır. Oldukça zengin bir şekilde fresklerle süslenmiş olup, uzun bir İncil siklusunu içermektedir. IX. yy. sonu ile X. yy. başlarına tarihlenmektedir.

Meryem Ana Kilisesi (Kılıçlar Kuşluk Kilisesi-Göreme): Tokalı Kilisenin arkasındaki sırtta açık hava müzesine yaklaşık, 250 m uzaklıkta, Kılıçlar Kilisesi'nin güneyindeki dik yamaçta yer alır. Kilise, aziz figürleri ve İncil siklusunun dört

sahnesini içermektedir. Kilisede, deesis, Beytullahim'e yolculuk, doğum, İsa çarmıhta, Meryem'in ölümü ve aziz tasvirleri bulunmaktadır.

Aziz Eustathios Kilisesi (Göreme): Tokalı Kilise ve Meryem Ana Kilisesi arasındadır. Kilisede İncil kaynaklı freskler mevcuttur. X. yy. başlarına tarihlenen kilisede, kazıma tekniği ile yazılmış 1148-1149 tarihi bulunmaktadır.

Tatların Kilisesi (Acıgöl): Tatların yeraltı şehrinin bulunduğu tepenin yamacında yer alır. Oldukça iyi korunmuş olan fresklerdeki sahneler betonlarla birbirinden ayrılmıştır. Zeminde koyu gri, tasvirlerde ise mor, hardal ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Kilisede, Meryem ve çocuk İsa, başkalaşım, İsa'nın cehenneme inişi, Kudüs'e giriş, 9 adet aziz tasviri vb. bulunmaktadır.

Tağar Kilisesi (St. Theodora Kilisesi-Ürgüp): Ürgüp ilçesinin Yeşilöz köyünde Ürgüp-Kayseri yolunun 16.5 km uzağında bulunmaktadır. Üst katta bulunan galeriye bir merdivenle çıkılmaktadır. Bu nedenle Kapadokya kiliseleri içinde tek örnektir. Genelde freskleri iyi korunmuş olan kiliseyi üç sanatçı kendi stiline göre süslemiştir.

Aziz Jean Kilisesi (Gülşehir): Gülşehir ilçe merkezi girişindedir. Kilise, 2 katlıdır. Alt katında şarap mahzenleri, su kanalları ve mezarlar bulunmaktadır. Üst katı ise kilise olup duvarları İncil'den alınmış sahnelerle süslenmiştir. 1995 yılında restore edildikten sonra bugünkü haline gelmiştir.

Ortodoks Kilisesi (Derinkuyu): 1858-1860 yılları arasında yaptırılmıştır. Derinkuyu yeraltı şehri bitişiğinde bulunan kilisenin çevre düzenleme ve restorasyonu çalışmaları sürdürülmektedir.

Niğde

Aladdin Cami (Merkez): Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Alaaddin Keykubat zamanında, Niğde Sancak Beyi (valisi) olan Ziyettin Beşare tarafından 1223 yılında, il merkezindeki Alaaddin Tepesi üzerine yaptırılmıştır. Selçuklu bezeme sanatının tüm inceliklerini yansıtan cami, özellikle mimari açıdan türünün ilk ve ilginç örneklerinden biridir.

Hüdavend Hatun Türbesi (Merkez): Niğde il merkezinde olan Türbe, Selçuklu sanatının en nadide eserlerinden biridir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev oğlu IV. Rükneddin Kılıçaslan kızı Hüdavend Hatun tarafından 1312 tarihinde yaptırılmıştır.

Sungur Bey Cami (Merkez): Sungur Bey Cami, İlhanlılar zamanında Niğde Valisi olan Seyfettin Sungur Bey tarafından il merkezinde, 1335 yılında yaptırılmıştır. Doğuda ve kuzeyde bulunan iki giriş kapısı ve mihrabı bulunan caminin kuzeye bakan kapısının orijinal dantel gibi ahşap işlemesi muhteşemdir.

Gümüşler Manastırı (Merkez): İl merkezine 9 km, Niğde-Kayseri karayoluna ise 4 km mesafededir. X. yy. Bizans sanatının en güzel örneklerinden olan Kaya Manastırı ayrıca, günümüze kadar en iyi korunmuş eserlerden de biridir. X. yy'a tarihlenen manastırın VIII. yy. - XII. yüzyıllar arasında yapımının devam ettiği konusunda belirtiler vardır. Kilise içinde son derece iyi korunmuş, muhteşem renkli freskler bulunmaktadır.

Fresklerde; Hz. İsa'nın doğumu, vaftiz edilmesi, kiliseye takdimi, Havariler ve Hıristiyanlığın ileri gelenlerini gösteren konular işlenmiştir. Apsisin solundaki nişte ise "Gülümseyen Meryem ve Bebek İsa" resmedilmiştir. Bu Anadolu'daki tek gülümseyen Meryem freski olarak belirlenmiştir.

Ordu

Antik İbrahim Paşa Cami (Orta Cami-Merkez): Şehrin orta yerinde bulunduğu için halk tarafından Orta Cami olarak adlandırılmakta olup, 1800 yılında Atik İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Caminin ilk mihrabı, Selçuklu Mimarisi tarzında yapılmış ve uzun yıllar camide kalmışsa da 1340 yılında sökülerek bugünkü Selimiye Camisine yerleştirilmiştir. Aynı yıllarda ampir devri mimarisinde, yumuşak taşlarla o günün mimari anlayışı içerisinde zengin motiflerle hazırlanan süslü mihrap konulmuştur. Caminin çift şerefeli tek minaresi vardır.

Osmaniye

Ala Cami (Kadirli): Cami, aslında Roma dönemine ait bir bazilikadır ve bu dönemin ayakta kalmış ender örneklerindedir.

Suriye tarzının etkileri görülen bazilika, XII. Yy'da apsisten yararlanılarak kiliseye, 1489'da ise Dulkadiroğulları Beyi Alaüddeve tarafından bir minare ve mihrap ilavesi ile camiye dönüştürülmüştür. Hem Roma, hem Bizans, hem de Osmanlı döneminde önemli bir dini yapıdır. Altında Bizans dönemine ait mezar odaları vardır.

Ağcabey Cami: Bahçe ilçe merkezi Atatürk meydanında bulunan caminin kitabesine göre Ağcabey isimli kişi tarafından 1809'da yapılmıştır. Diğer taraftan bugün yarı ahşap olan caminin kargir kısımlarının Dulkadiroğullarından Alaü'd Devle zamanında (1489-1490) yapılmış olduğu ileri sürülmektedir. Gerçekten de bugünkü caminin gösterişli minaresi, eserin, daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Bahçe ilçesi dışında ve istasyon yakınında bir mezarlık içindeki iki türbeden biri Ağcabey'e, diğeri ise ailesine aittir. Türbelerin her ikisi de kare planda etrafı açık ve üzeri kubbelidir.

Siirt

Veysel Karani Türbesi (Baykan): Baykan'ın Ziyaret Beldesinde, Diyarbakır-Bitlis karayolu üzerinde olan Veysel Karani Türbesi, Siirt'e 40 km mesafededir. Yörenin "cas" denilen harcıyla 1901 yılında yapıp, kubbeyle örtülmüş olan türbe, 1967'de yıktırılmıştır. Yerine yeni bir türbe yaptırılmıştır. Her yıl 16-17 Mayıs günleri Veysel Karani'yi anma günü olarak kutlanmaktadır. Bahar aylarında, özellikle Mayıs ayında yurdun dört bir yanından gelen ziyaretçilerin akınına uğramaktadır.

İbrahim Hakkı Türbesi (Aydınlar): Bir din ve astronomi bilgini olan İbrahim Hakkı'nın en çok sevdiği hocası İsmail Fakirullah için XVIII. yy.da yaptırdığı türbe, Aydınlar ilçe merkezinde (Tillo) bulunmaktadır. Yapı eklerle ve yenileme çalışmalarıyla özgünlüğünü yitirmiştir.

Sivas

Ulu Cami (Merkez): İl merkezinde, kendi adı ile anılan mahallededir. Sivas Müzesi'nde bulunan kitabesine göre, 1196-1197 yılında Kızıl Aslan bin İbrahim tarafından yaptırılan bir Selçuklu eseridir. Anadolu'da beylikler döneminde yapılan ilk

ulu cami tipinin önemli bir örneğidir. Kesme taştan yapılmış olup, sade bir işçiliği vardır.

Gök Medrese (Merkez): İl merkezinde, Sivas Kalesi'nin güneydoğusundadır. Anadolu Selçuklu Beyliği baş veziri ve "Hayrat Babası" (Ebu'l Hayrat) Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından 1271 yılında ve devrin astronomi ilminin okutulduğu medrese olarak yapılmıştır. Taç kapı üzerinde yükselen tuğla örgülü iki minaresindeki mavi çinilerden dolayı Gök Medrese denilmektedir. Plastik sanatın şahaserlerinden olan taç kapıdaki mermer malzeme nedeniyle ışık gölge sistemi belirgindir. Ön cephede yer alan çeşme, pencere, berkitme kuleleri ve iki minaresi taç kapıya daha da önem kazandırmaktadır.

Kale Cami (Merkez): İl merkezindedir. III. Sultan Murat'ın vezirlerinden Sivas valisi Mahmut Paşa tarafından 1580 yılında yaptırılmıştır. Plan tertibi, mimari üslubu, süsleme elemanları ve ince, uzun zarif minaresi ile Sivas'taki Osmanlı dönemi camilerinin en güzelidir.

Çifte Minareli Medrese (Merkez): İl merkezindedir. Dikdörtgen planlı medresenin bugün sadece ön yüzü ve minareleri ayakta. İlhanlı veziri Sahip Şemseddin Mehmet Cüveyni tarafından 1271 yılında yaptırılmıştır.

Divriği Ulu Cami ve Darüşşifa (Divriği): Divriği Kalesinin güneyinde yer alan Ulu Cami ve Darüşşifa bitişik yapıdadır. Mengüçoğullarından hükümdar Süleyman Şah oğlu Ahmet Şah tarafından 1228 yılında yaptırılmıştır. Mimari açıdan "Dünya Kültürel Mirasını Koruma" esasları çerçevesinde korumaya alınmıştır.

Kale Cami (Divriği): Divriği ilçesindedir. 1180 yılında Süleyman Şah oğlu Emir İshak tarafından yaptırılmıştır. Dış görünüşün zenginliğine rağmen içi yalındır.

Şanlıurfa

Ulu Cami (Merkez): Urfa merkezindeki camilerin en eskilerindedir. Eski bir sinagog iken M.S. 435-436'da ölen Piskopos Rabula tarafından St. Stephon Kilisesi'ne dönüştürülmüştür. Kırmızı renkteki mermer sütunların çok olması nedeni ile "Kızıl Kilise" olarak da adlandırılan yapının yerine, 1170-1175 yıllarında Nurettin Zengi tarafından inşa edilmiştir.

Hz. İbrahim'in Doğduğu Mağara Ve Mevlid-İ Halil Cami (Merkez): Hz. İbrahim, Mevlid-i Halil Cami avlusunun güneyinde bulunan mağarada doğmuştur. Rivayete göre devrin hükümdarı Nemrut, bir rüya görür. Sabah rüyasında gördüklerini müneccimlerine anlatır. Müneccimlerin "Bu yıl doğacak bir çocuk senin saltanatına son verecektir" demesi üzerine Nemrut, halkına emir salarak o yıl doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesini ister.

Sarayın putçusu Azer'in hanımı bu mağarada gizlice Hz. İbrahim'i dünyaya getirir. Hz. İbrahim 7 yaşına kadar bu mağarada yaşamıştır. Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın içerisinde bulunan suyun, şifalı olduğuna ve bir çok hastalığı iyileştirdiğine inanılır.

Balıklı Göl (Halil-ür Rahman ve Ayn-ı Zeliha Gölü-Merkez): Şehir merkezinde olup, içindeki balıklar, etrafındaki asırlık çınar ve söğüt ağaçları ile tabii bir akvaryum görünümündedir. Göller, Ayn-ı Zeliha ve Halil-ür Rahman olmak üzere iki tanedir. Hz.

İbrahim Peygamber'in, devrin hükümdarı Nemrut ve halkının taptığı putlarla mücadele etmeye ve onları kırıp parçalayarak tek tanrı fikrini savunmaya başlaması üzerine Nemrut tarafından bugünkü Şanlıurfa Kalesi'nden ateşe atılır. Bu esnada Allah tarafından "Ey ateş İbrahim'e karşı serin ve selamet ol" emri üzerine ateş suya, odunlar da balığa dönüşür. Hz. İbrahim'in düştüğü yere "Halil-ür Rahman Gölü" denilir. Nemrut'un evlatlığı Zeliha da, Hz. İbrahim Peygamber'e aşık olur. Hz. İbrahim Peygamber için babalığı Nemrut'a yalvarır. Hz. İbrahim'in ateşe düştüğünü görünce Zeliha da kendini ateşe atar. Zeliha'nın düştüğü yere de Ayn-ı Zeliha Gölü denir.

Hz. Eyyüp Peygamber ve Makamı (Merkez): Hz. Eyyüp peygamberin, M.Ö. 2100 yılında Suriye'de Şam ile Ramla arasında üst diyarı denilen ülkenin Desniye köyünde dünyaya geldiği rivayet edilmektedir. Cüzzam hastalığına tutulan Eyyüp Peygamber, Rahime adlı karısı ile mağarada çile çekmeye devam ederek Allah'a ibadetten vazgeçmez.

Eski Ömeriye Cami (Merkez): Şanlıurfa merkezinde bulunan bu caminin, mevcut kitabeleri onarım devrine ait olduğundan inşa tarihi bilinmemektedir. Halk arasında adına dayanılarak caminin Hz. Ömer tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Son cemaat yerinin doğu duvarında yer alan kitabede caminin 1301 tarihinde Muhammed Ağa tarafından tamir edildiği yazılıdır. Bu kitabedeki tarih Ömeriye Caminin Urfa'nın en eski camilerinden biri olduğunu göstermektedir.

Halil-ür Rahman Cami (Döşeme Cami-Makam Cami-Merkez): Halil-ür Rahman Gölünün güneybatı köşesinde yer alan cami, medrese, mezarlık ve Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğü makamdan meydana gelen bir külliye halindedir. Cami, M.S. 504 tarihinde (Bizans dönemi) Urbisus'un maddi yardımlarıyla monofistler adına yaptırılan Meryem Ana Kilisesi üzerine XIII. yy.da Eyyübiler devrinde inşa edilmiştir.

Rızvaniye Cami (Zulumiye Cami-Merkez): Halil-ür Rahman Gölünün kuzey kenarında yer alan cami, Bizans devrine ait St. Thomas Kilisesi'nin yerine Osmanlıların Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından 1716 yılında yaptırılmıştır.

Hz. Eyyüp, Hz. Elyasa ve Rahime Hatun Türbeleri (Eyyüp Nebi Köyü-Viranşehir): Hz. Eyyüp Peygamberin mezarının, Viranşehir ilçesinden 12 km uzaklıkta Eyyüp Nebi Köyü'nde olduğu rivayet edilmektedir.

Şuayb Şehri (Harran): Harran'a 45 km mesafede, bir ören yeri olup mevcut kalıntılar Roma Devrine aittir. Yüzlerce kaya mezarı üzerine kesme taşlardan yapılar inşa edilmiştir. Bu yapıların bazı duvar ve temel kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir. Şuayb şehri harabeleri arasında bir mağara, Şuayb Peygamberin makamı olarak bilinmektedir.

Ulu Cami (Harran): Harran Höyüğü'nün kuzeydoğu eteğinde yer alan Ulu Cami, 744-750 yıllarında Emevi Hükümdarı II. Mervan tarafından yaptırılmıştır. Ünlü medresesi, hamamı, hastanesi ile bir külliye halinde olduğu tahmin edilmektedir. Anadolu'nun en eski ve en büyük camisi olması bakımından önem arz eden caminin Selçuklu dönemindeki onarımlarından kalma mimari parçaları, taş süsleme sanatının son derece güzel örneklerindedir.

Der-Yakup Kilisesi (Nemrut'un Tahtı-Merkez): Urfa Kalesinin batısında Damlacık sırtlarında kurulmuş olan bu yapının Hıristiyanlık dininin doğuşundan sonra yaptırılan ilk kiliselerden olduğu bilinmektedir. M.S. 38 yılında Hıristiyan olan Süryaniler tarafından kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir. Buraya Nemrut'un tahtı da diyenler olduğu gibi Nemrut'un mezarı diyenler de vardır. Halk arasında Apgarın Dağı da denir

Deyr-i Mesih (İsa Kilisesi-Merkez): Bu kilise Tıfındır Mahallesindedir. Hıristiyanlık tarihinin ilk kiliselerinden olup M.S. 38 yılında Süryaniler tarafından yapılmıştır. Evliya Çelebi Hz. İsa'nın Urfa'ya geldiğini ve bu kiliseyi ziyaret ettiğini, bu nedenle buraya Deyr-i Mesih (İsa Kilisesi) denildiğini yazmaktadır.

Harran (Harran): Din ve dilleriyle en eski milletlerden biri sayılan İbraniler, tek tanrıya inanan bir din anlayışını ilk gerçekleştiren kavimdir. Kutsal kitaplarda anlatılan Sami asıllı Yahudi kavmi, Tevrat'a göre Yehova İbranilerini yöneten İbrahim Peygambere "Kabileni al ve baba evini (Ur şehri şimdiki Urfa) bırak, göstereceğim ülkeye git. Orada kavmini büyük bir millet yapacağım." denmiştir. Yine Tevrat'ta "Abram Harran'dan gittiği vakit, 75 yaşında idi" denilmektedir. Hz. İbrahim'in evinin kentin ortasında bulunan höyüğün kuzey eteklerindeki kalıntılar arasında bulunduğu bilim çevrelerince iddia edilmektedir.

Tokat

Meydan Cami (Merkez): Sultan II. Bayezıt'ın annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmış olan cami, kayıtlarda Hatuniye Cami olarak geçer. Meydan Mahallesinde adını aldığı geniş bir alanda 1474 yılında yaptırılan cami, 1939 ve 1943 yılı yer sarsıntılarında büyük hasar görmüştür. Halkın ve devletin yardımlarıyla restore edilen ve 1953 yılında ibadete açılan Meydan Cami, Tokat'ta yapılan en güzel Osmanlı eserlerinden biridir. Selçuklu tarzı stalaktitlerle işlenmiş mermer portali ve geçme ağaçtan yapılmış kapısı birer sanat şaheseridir.

Trabzon

Büyük İmaret Cami (Hatuniye/Ayşe-Gülbahar Hatun Cami-Merkez): Yavuz Sultan Selim'in annesi Ayşe-Gülbahar Hatun adına 1514 yılında Zagnos Köprüsünün yakınında bir külliye içerisinde yaptırılmıştır. Bu caminin, Trabzon'daki Türk eserleri arasında özel bir yeri vardır. Erken devir Osmanlı Mimarisinde ayrı bir plan tipi oluşturan "Zaviyeli Camiler" grubuna girmektedir. Zaviyeli camilerde görülen 'avlu' kısmı bu camide yoktur. Duvar işçiliği önemlidir. Batı tarafındaki minare klasik Osmanlı minareleri tarzındadır.

Fatih Cami (Ortahisar Cami, Panaghia Chrysocephalos Kilisesi-Merkez): Trabzon'un en önde gelen kilisesi olarak tanımlanan bu yapı, Ortahisar mahallesindedir. Roma İmparatoru Konstantin'in (M.S. 325-364) yeğeni Hanmibalianos tarafından, eski bir Roma tapınağı üzerine inşa ettirildiği sanılmaktadır.

"Komnenlerin Katedrali" olarak bilinen kilise, Meryem Ana'ya ithaf edilerek, "Altınbaş" diye adlandırılmıştır. Kiliseye bu ismin verilmesinin nedeni, yarım daire biçimindeki kümbetinde (apsis) bir metre çapında bir çerçeve içinde bulunan Meryem Ana'nın başındaki harenin altından kaplanmış olmasıdır. 1461 tarihinde Türk'lerin Trabzon'u

ele geçirmesinden sonra camiye çevrilmiştir. Bazı araştırmacılar kiliseyi, İstanbul'daki Ayasofya'ya benzetir.

Çarşı Cami (Merkez): Kemeraltı Çarşı mahallesinde bulunan bu cami, Trabzon'un en büyük camisi olup, Trabzon Valilerinden Hazinedarzade Osman Paşa tarafından 1839 yılında yaptırılmıştır.

Yapıda muntazam bir taş işçiliği göze çarpar.

İskender Paşa Cami (Merkez): Trabzon Belediye binasının arka tarafında, Taksim Meydanındadır. XVI. yüzyılda Trabzon Valisi İskender Paşa tarafından yaptırıldığı bilinir. Değişik zamanlarda ilaveler yapılan cami, çok iyi bir taş işçiliğine sahiptir.

Ayasofya Kilisesi (Haghia Sophia Kilisesi-Merkez): Trabzon'un batı yönünden 2 km uzaklıkta bulunan bir manastır kompleksi içinde yer almaktadır. Trabzon'daki Komnenos Devleti krallarından I. Manuel zamanında 1238-1263 yıllarında yapıldığı kabul edilmektedir. Kuzeydeki dört sütunlu ve üç apsisli şapel yapıdan daha eskidir. Trabzon Ayasofyası bölgenin son Bizans devri yapılarının en önemlilerindedir. III. Murat zamanında ve 1670 yılında Beylerbeyi Ali Bey tarafından camiye çevrilen kilise, 1958-1962 yılları arasında Edinburgh Üniversitesi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü işbirliği sonucu restore edilerek 1964 yılında müze olarak ziyarete açılmıştır.

St. Anna Kilisesi (Küçük Ayrasıl Kilisesi-Merkez): Trabzon'da Maraş Caddesi üzerinde bulunan kilise, şehrin en eski kiliselerinden biri olup, üç nefli bir bazilikadır. Giriş kapısında bir Bizans kabartması ile 884-885 tarihinde I. Basil zamanına ait onarım kitabesi bulunmaktadır

Santa Maria Kilisesi (Merkez): Kilise, Sultan Abdülmecid'in emriyle 1869-1874'de Trabzon'a gelen yabancıların yararlanması için yapılmış olup, işlevini günümüzde de sürdürmektedir.

Zengin süslemeleri, kuzey ve batı duvarlarındaki St. Andrew, St. Peter ve St. Eugenius betimleri ile ilgi çeker.

Vazelon Manastırı (Maçka): Maçka'ya 14 km mesafede çam ormanları arasındadır. Manastırın kesin kuruluş tarihi bilinmemekle beraber, bazı araştırmacılar bunun M.S. 270-317 yılları arasında olabileceğini ifade etmektedirler. İmparator Jüstinianus tarafından 565 yılında onarılan manastır, zamanımıza kadar bir çok tamir ve tadilat görmüştür.

Vazelon Manastırı, XIII. yy.dan sonra Maçka'nın dini, kültürel ve ekonomik yapısında etkili olmuştur. Sumela Manastırı'nın da, yörenin en zengin manastırı olan Vazelon Manastırı'nın gelirleri ile yaptırıldığı söylenir.

Sumela Manastırı (Meryem Ana Manastırı-Maçka): Maçka ilçesinin 17 km güneyinde, Meryem Ana Deresi vadisinde ve vadi tabanından 250 m yükseklikte, duvar gibi dik bir yamacın ortasındaki bir mağara içerisinde inşa edilmiştir. Zigzaglar çizilerek yapılan zorlu bir tırmanıştan sonra ulaşılan noktadaki muhteşem manzara, bütün zahmete değecek niteliktedir.

Van

Hüsrev Paşa Cami (Merkez): Eski Van şehrinde bulunan cami, Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin 1567'de yaptırıldığı kapısındaki kitabeden anlaşılmaktadır.

Kaya Çelebi Cami (Merkez): Eski Van şehrinde 1592 yılında Van eşrafından Çelebizade Koçi Bey tarafından yapımına başlanılmış, aynı aileden Cem Dedeoğlu Mehmet Bey tarafından tamamlanmıştır.

Çarpanak Kilisesi (Çarpanak Adası-Merkez):

Van Gölünün kuzeydoğusunda, Çitoren Koyu civarında bulunan adaya, Van merkez iskelesinden 1 saat 40 dakikalık motor yolculuğuyla ulaşılmaktadır. XII. yy. başlarında yapılan Çarpanak Kilisesinin, taç kapısı geometrik pano ve haç dizileri ile süslenmiş, görülmeye değer yerlerden biri olarak tüm ihtişamı ile güzelliğini korumaktadır.

Celme Hatun Kümbeti (Gevaş): Gevaş İlçesinin girişinde bulunan Selçuklu mezarlığındaki bu türbe, Karakoyunlular döneminde 1358 yılında İzzettin Şir'in kızı Celme Hatun adına yapılmıştır. Selçuklu Kümbet Mimarisinin izlerini taşımaktadır. Tahminen XIV. yy. başlarından XVI. yy. sonlarına kadar kullanılmış olan bu mezarlıkta prizmatik lahitler ve mezarlar bulunmaktadır. Selçuklu mezarlığı ve Celme Hatun Türbesi tam bir "Açık Hava Müzesi" görünümündedir.

Akdamar Kilisesi (Akdamar Adası-Gevaş): Van'dan 55 km uzaklıkta olup, Van-Tatvan karayolundaki iskeleden 20 dakikalık bir motor yolculuğundan sonra kiliseye ulaşılır. 915-921 tarihleri arasında Vasparakan Hanedanı I. Gagig tarafından yaptırılmıştır. Dört yapraklı yonca planı biçiminde inşa edilmiş olan kilisenin sarımtırak kesme taşlardan oluşan örgüsü muntazam bir işçilik sunmaktadır.

Aliyar Kümbeti (Erciş): Erciş İlçe Merkezi girişinin güneyinde yer alan kümbetin, Karakoyunlu Şahlarından Aliyar Bey'e ait olduğu tespit edilmiştir.

Zonguldak

Cehennemağzı Mağaraları (Karadeniz Ereğlisi): Antik Çağa ait arkeolojik kaynaklarda "Acheron-Akheron Vadisindeki Mağaralar" adıyla geçen Cehennemağzı Mağaraları, (Kehanet Mağaraları) Ereğli'nin geçmişte Ayazma olarak adlandırılan İnönü Mahallesi'nde olup, dört mağaranın ortak adıdır.

Cehennemağzı Mağaraları, Yunan Mitolojisine konu olmasıyla birlikte, Hıristiyanlığın yasak olduğu dönemlerde gizli yapılan tapınmalar için kullanıldığı sanılan ilk ibadet merkezlerinden biridir.

Cehennemağzı Mağaralarının Mitolojik ve Dinsel Önemi: İnsanın doğaya karşı yenilmez dayanma ve saldırma gücünü simgeleyen Herakles'e, Eurstheus tarafından verilen on iki görevden sonuncu ve en güç olanı, Cehennem Köpeği Kerberus'un hiç bir ölümlünün bir daha geriye dönemediği Ölüler Ülkesi'nden (Hades) kaçırılmasıdır. Herakles, Altın Postu aramak üzere yola çıkan Argo gemicileri ile birlikte Ereğli'ye gelir. Hermos ve Athena'nın da yardımıyla, kimi anlatımlara göre üç başlı ve yılan kuyruklu Kerberus'u yeryüzüne çıkarır. Eurystheus'un Kerberus'u gördüğünde çok korkması üzerine, Herakles onu Ölüler Ülkesine geri bırakır. Herakles'in Kerberus'u kaçırmak için Ölüler Ülkesine indiği yer Cehennemağzı Mağaralarıdır.

İlk çağın en önemli kehanet merkezlerinden birinin bu mağaralar olduğu bilinmektedir. Diğeri ise Yunanistan'ın Delpahai Kentindedir. Bir başka söylenceye göre, şehrin tekfurunun kızı, hizmetkarına aşık olur ve evden kaçar. Cehennemağzı Mağaralarındaki kız-oğlan odasına saklanır. Cehennem zebanisi kendisini korur. Mağaraya giremeyen tekfur "Taş olun!" der, kız ile oğlan taş kesilir.